

VERES KRISTÓF GYÖRGY

A MAGYAR KIRÁLYOK ITINERÁNS ÉLETMÓDJA A XI–XII. SZÁZADBAN

Az elmúlt évtizedek történeti kutatásainak köszönhetően mára már teljesen elfogadottá vált az a megállapítás, hogy az államalapítás utáni első két évszázadban a magyar királyi udvar vándorló életmódot folytatott, és ezért uralkodóinknak nem volt állandó székvárosuk.¹ Az a tézis is méltán épült be a magyar szakirodalomba, hogy az itineráns — azaz vándorló — életmódnak² főleg gazdasági okai voltak, az őket körülvevő sokaság — vagyis az udvar — ellátását királyaink a belső árucserre és a pénzforgalom fejletlensége miatt csak az udvarbirtokokon megtermelt termékek helyben való elfogyasztásával tudták megoldani.³

Bár a szakma egyetért abban, hogy korai államiságunk idején királyaink vándorló életmódot folytattak, arról azonban nagyon eltérő megállapításokat olvashatunk, hogy ez pontosan mit is jelentett. Meddig volt jellemző az itineráns életmód? Az egész országban vagy csak egy szűkebb területen vándoroltak királyaink? Volt-e funkcionális különbség a kiemelt királyi központok és a kisebb udvarházak között? A témával foglalkozó szakirodalom ezeket a kérdéseket még nem válaszolta meg, ez sarkallt minket jelen dolgozat megírására.

A vándorló udvar problematikájának vizsgálatát az egyetemes kutatás eredményeinek ismertetésével kezdjük, hiszen az ezután bemutatásra kerülő magyar szakirodalom jelentős mértékben ennek eredményeire épít. Dolgozatunk következő részében egy részletesebb problémafelvetésen keresztül mutatjuk be a hazai szakirodalom egyes megállapításainak ellentmondásos elemeit, ezután pedig az okleveles és elbeszélő források szisztematikus, teljes körű vizsgálatával igyekszünk megválaszolni a magyar királyi udvar vándorlása kapcsán felvetett kérdéseinket.

---

1 A preferált tartózkodási hely és a székváros között az a legnagyobb különbség, hogy a központi kormányzati szervek akkor is székvárosban maradnak, hogy ha a király valamilyen ok miatt távozik a településről. — Itt szeretném megköszönni a dolgozat megírásához nyújtott segítségét mentornak, Körmenyi Tamásnak.

2 A vándorló életmód másik elnevezése az „ambuláns életmód”.

3 *Zsoldos Attila: Az Árpádok és alattvalóik. Magyarország története 1301-ig.* Debrecen, 1997. 55. p.; *Magyarország kormányzati rendszere 1000–1526.* Szerk.: Font Márta. Pécs, 2007. 13–14. p.

I. A kora középkori uralkodók itineráns életmódja az egyetemes kutatásban

A (kora) középkori királyi udvar vándorlása természetesen nem magyar sajátosság. A Karoling udvar mozgó életmódjára a külföldi (elsősorban német) szakirodalom már a XX. század elején felhívta a figyelmet. Az ekkor kialakított tézist a későbbiekben számos alkalommal vitatták, módosították és finomították.

Elsőként Karl Lamprecht mutatott rá, hogy Nagy Károly idején a frank uralkodóknak még nem volt — nem lehetett — állandó székhelye; az udvar folyamatos utazásra kényszerült. Erre azért volt szükség, mert a királyi bevételek döntő hányada termésből származott, melyet a korabeli gazdasági viszonyok mellett lehetetlen lett volna pénzzé tenni, vagy a királyi központba szállítani. Ezért a királynak nem volt más választása, mint palotáról palotára vándorolni, és a megtermelt javakat helyben elfogyasztani.⁴ Lamprecht arra is felhívta a figyelmet, hogy Nagy Károly legtöbbször a Rajna mentén tartózkodott. A folyam amúgy is a birodalom egyik legfontosabb kereskedelmi útvonalának számított, ráadásul az az előnye is megvolt, hogy a Rajnán és mellékfolyóin (Majna, Maas) a környékbeli királyi birtokokon megtermelt javak könnyen eljuthattak az uralkodóhoz és udvarához. Nagy Károly tehát még a birodalma központjában sem kényszerült arra, hogy minden évben végiglátogassa az összes udvarházat. Lamprecht szerint ennek az eszes megoldásnak köszönhetően vált Aachen a birodalom igazgatási és kulturális „fellegvárává”, ahol az uralkodó jóval sűrűbben tartózkodott. Azonban még így sem alakult ki olyan székhely-szerepköre, mint amilyen a késő középkorban az uralkodói központokat jellemezte.⁵ Ugyanis egy uralkodói központot akkor tekinthetünk késő középkori értelemben vett székvárosnak, hogyha a legfelsőbb kormányzati (és igazságszolgáltatási) szervek akkor is helyben maradtak, hogyha a király valamilyen okból hosszabb-rövidebb időre elhagyta a települést.

Lamprecht nézeteit először Alfons Dopsch bécsi gazdaságtörténész részécsítette komoly kritikában a két világháború között, rámutatott, hogy Nagy Károly leginkább a Rajna, a Maas, a Mosel és az Ardennek által határolt területen tartózkodott — amely eredetileg az Arnulf-fiak törzsbirtokát jelentette —, és a peremvidékeken lévő birtokokat csak ritkán kereste fel.⁶ Dopsch eredményeit a

---

4 *Lamprecht, Karl*: Deutsche Geschichte. II. Berlin, 1909. (a továbbiakban: *Lamprecht*, 1909.) 54–55. p.

5 *Lamprecht*, 1909. II. 55. p.

6 *Metz, Wolfgang*: Das Karolingische Reichsgut. Berlin, 1960. (a továbbiakban: *Metz*, 1960.) 122–123. p.

második világháború után jelentősen korrigálta Wolfgang Metz, aki a Rajna-vidékre szűkítette le azt a területet, ahol a Karoling-kori királyi udvar fenntartásához szükséges javakat ténylegesen megtermelték, és ahol az itineráns életmód valóban kimutatható volt; vagyis az udvar elsősorban a Rajna-vidéken mozgott.⁷ Az Alfons Dopsch által megfogalmazott (és később pontosított) tétel maga után vonja a megkerülhetetlen kérdést: milyen módon hasznosították a ritkán látogatott udvarházak a megtermelt javakat?

Erre a középkori gazdaság- és társadalomtörténet egyik legnagyobb hatású kutatója, Marc Bloch adott újszerű választ, aki sokkal árnyaltabban látta a királyi udvarházak gazdasági szerepkörét. A *Capitulare de villis* alapján öt csoportba osztotta az udvarházak által megtermelt javakat, felhasználásuk alapján:

1. a paloták népei által helyben elfogyasztott termények (ez nem haladhatta meg az összes egyharmadát), ide kell érteni az átutazó hivatalnokok ellátását is;
2. a következő évi vetésre félretett rész;
3. a hadsereg által elfogyasztott rész, melynek alapegysége a *carro* azaz szekér, mely meghatározott mennyiségű élelemből és fegyverekből állt, és amelyet az adott palota élén álló *iudex*nek kellett királyi parancsra a hadsereg részére bocsátani (ennek mennyisége évről évre változott, egy *iudex* nem feltétlenül kapott minden évben parancsot, hogy a hadseregnek szállítson);
4. az udvarba szállított termékek: bár ez a csoport minden kétséget kizárón jelentősen kisebb volt, mint a többi, a *Capitulare de villis* egyértelműen igazolja a meglétét;⁸
5. a maradék, amit az aktuális utasítás szerint vagy eladtak, vagy pedig későbbi hasznosításra tárolták.⁹

A Karoling-kori uralkodók életmódjának kielégítő rekonstrukciója után Hans Conrad Peyer vállalkozott arra, hogy a *Reisekönigtum* — azaz utazókirályság — nemzetközi összefüggéseit is megvizsgálja. Rámutat, hogy a gazdasági okok mellett számos kulturális illetve politikai tényező is meghatározta, hogy a kora középkori uralkodók az adott évben országuk mely részeit járták be. Peyer a nyu-

---

7 Metz, 1960. 122–123. p.

8 A legfontosabb, rendszeresen szállított termék Bloch szerint a méhviasz volt, amit gyertyakészítéshez használtak. Bloch, Marc: *Mélanges historiques*. Vol. I. Paris, 1963. (a továbbiakban: Bloch, 1963.) 164–165. p.

9 Bloch, 1963. 164–165. p.

gati keresztény kultúrkörhöz tartozó országokon kívül a világ más tájain elhelyezkedő királyságokban is ki tudta mutatni a vándorló életmódot, egy globális jelenségnek tekintve azt.¹⁰

Legújabban Janet L. Nelson foglalkozott a kora középkori királyi udvarok életmódjának problémájával. A VIII–IX. századi európai államalakulatok kapcsán megállapította, hogy az adott uralkodó hatalma mindig az általa közvetlenül ellenőrzött földek nagyságától, minőségétől és elhelyezkedésétől függött, és ezek a királyi „magbirtokok” hosszabb időn keresztül érintetlenek maradtak. Ugyanakkor ezeknek a földeknek a gondos igazgatása elengedhetetlen volt az uralkodói hatalom fenntartása szempontjából, hiszen ezek biztosították az ellátmányt, a felszerelést és az egyéb eszközöket a hadsereg számára. Bár a birtokok feladatainak leírásában Nelsonnál is tetten érhető Bloch ötös szempontrendszerének hatása, itt a vándorló udvar ellátása már csak az utolsó helyen szerepel. A szerző kiemeli, hogy a korszak itineráns életmódot folytató királyai a telet (és ha nem volt hadjárat, akkor a nyarat is) ezen a királyi birtoktestekből álló „magterületen” töltötték. Nelson szerint az uralkodók vándorló életmódjának nem szabad túl nagy szerepet tulajdonítani, ugyanis a királyok hajlamosak voltak különösebb politikai vagy gazdasági ok nélkül is huzamosabb időt tölteni kedvelt tartózkodási helyeiken. Rendszeresen egy (vagy néhány) központi hely emelkedett ki, mint a Frank Birodalom esetében Aachen. A kora középkori államok magterületén belül elhelyezkedő — és az udvar ellátása szempontjából létfontosságú — királyi birtokoktól lényegesen különbözött a központtól távolabb fekvő, esetleg más ország magterületeinek kárára szerzett uralkodói javak helyzete. Ugyanis a periférián fekvő királyi birtokoknak a gazdasági szerepe és jelentősége lényegesen kisebb volt, hiszen ezeket csak ritkán kereste föl az udvar, az ott megtermelt javakat pedig igen nagy távolságra kellett volna elszállítani, ha az uralkodót és környezetét kívánták volna ellátni belőlük. Ebből következik, hogy ha a király a híveinek földeket adományozott, akkor azt elsősorban ezekből a birtokokból tette és nem a magterületekből.¹¹

A témába vágó egyetemes szakirodalom áttekintésének végén meg kell említeni Robert Fawtier munkásságát is. A francia kutató a XX. század derekán a Capetingek monarchiája kapcsán foglalkozott a vándorló udvar kérdéskörével,

---

10 *Peyer, Hans Conrad*: Das Reisekönigtum des Mittelalters. In: Vierteljahrschrift für Sozial- und Wirtschaftsgeschichte, 51. (1964) I. kk. 1–21. p.

11 *Nelson, Janet L.*: Kingship and royal government. In: The New Cambridge Medieval History. Ed.: Rosamons McKitterick. II. Cambridge, 1995. 383–430. (a továbbiakban: *Nelson*, 1995.), különösen 385–388. p.

amelyet a fentebb ismertetett művek kivétel nélkül a Karoling állam illetve a vele kortárs királyságok jellemzőjeként vizsgáltak. Fawtier érvelése szerint az első Capeting királyoknak nem volt állandó székhelyük, ehelyett szünet nélkül utaztak országukban, hogy a helyben megtermelt készleteket felélhessék, illetve hogy a nagyobb egyházakban és bizonyos városokban érvényes beszállásolási jogaikat (*gîte* – nagyjából a középkori magyar gyakorlatból ismert *descensus* megfelelője) hasznosíthassák. A francia királyi udvar azonban még akkor sem vetette el az itineráns életmódot, amikor az ország nagyhatalommá válásával annak központja, Párizs elsőként vált fővárossá a középkori Európában.¹²

II. A kora középkori magyar királyok itineráns életmódja a hazai kutatásban

Bár a korai magyar királyi udvar vándorló életmódjának tétele már a XX. század első felében kialakult,¹³ a hazai kutatók közül elsőként Kumorovitz Lajos Bernát vállalkozott érdemben arra, hogy a nemzetközi szakirodalom eredményeit a magyar viszonyokra alkalmazza. Kumorovitz az Árpád-házi királyok vándorló életmódjának nyitott kérdésével akkor került szembe, amikor Óbuda tatárjárás előtti történelméről szóló, 1971-ben megjelent tanulmányán dolgozott.¹⁴ Az említett írásnak nem a XI–XII. századi királyi udvar életmódja a fő témája, eredményei azonban kiemelkedően fontosak számunkra.

Kumorovitz okleveles és elbeszélő forrásokra támaszkodva rámutatott, hogy királyaink II. András, de főleg IV. Béla uralkodásától kezdve a tatárjárásig Óbudán ülték meg a hűsvétot.¹⁵ Tovább ment annál, hogy Óbudát királyi székhely-

---

12 *Lot, Ferdinand – Fawtier, Robert: Histoire des institutions françaises au moyen âge. II. Institutions royales. Paris, 1958. 48–49. p.*

13 *Hóman Bálint – Szekfü Gyula: Magyar történet. I. Bp., 1935.² 181–240. p.* (a továbbiakban: *Hóman, 1935.²*); *Bónis György: Székesfehérvár, az Árpád-ház székhelye. In: Székesfehérvár évszakai I. Az államalapítás kora. Szerk.: Kralovánszky Alán. Székesfehérvár, 1967. 49–61. p.* (a továbbiakban: *Bónis, 1967.*) — Hóman, bár többször is utal a „decentralizált” udvarszervezetre épülő királyi életmódra, az uralkodó vándorlását *expressis verbis* nem mondja ki. Bónis az uralkodó vándorlásával kapcsolatban jobbra a korábbi szakirodalmat foglalja össze, írásának maradandó eredményei Székesfehérvár (és Esztergom) székhely-szerepkörére vonatkoznak, ezek értékelését ld. alább.

14 *Kumorovitz L. Bernát: Buda (és Pest) „fővárossá” alakulásának kezdetei. In: Tanulmányok Budapest múltjából 18. (1971.) 7–57. p.* (a továbbiakban: *Kumorovitz, 1971.*)

15 *Kumorovitz, 1971. 7–57. p.*

ként a „dinasztikus központnak” tekintett Esztergom és a „szakrális centrumként” ismert Székesfehérvár mellé helyezze: egyenesen alakuló fővárosnak tekintette, és elsősorban Rogerius *Carmen miserabiléjére* (illetve az abban Óbudával kapcsolatban előforduló *locus communior* kifejezésre) építve arra a következtetésre jutott, hogy már a kortársak szemében is annak számított.¹⁶ Szintén Kumorovitz hívta fel a figyelmet a *Medium Regni* kifejezésre, amely a XI. századtól a XVI. századig igen gyakran fordul elő forrásainkban. Meggyőző eredményei szerint a megjelölés nem egyszerűen az ország belsejét, hanem jól meghatározható középső területét jelölte a Dunántúl északkeleti negyedében — és több központot (pl. Székesfehérvárt, Esztergomot, Óbudát és Pestet is) magában foglalt.¹⁷

Óbuda történetének legkorábbi fejezeteit vizsgálva Kumorovitz persze nem kerülhette meg a királyi udvar életmódjának problémáját és azt a kérdést, hogy a Duna-parti település fővárossá válása előtt rendszerint hol tartózkodtak uralkodóink. Nyugati analógiákra hivatkozva, Fawtier fentebb ismertetett munkája nyomán kijelentette, hogy a magyar királyi udvar az év legnagyobb részében mozgott.¹⁸ Állítását Kálmán király I. törvénykönyvének 36–37. cikkelyével, III. Béla jövedelemkimutatásának egy részletével, illetve az 1222. évi Aranybulla 13. cikkelyével támasztotta alá. Érdekes — és vitatható — megoldással a magyar uralkodók itineráns életmódjának időszakát a XIV. és a XV. századra is kiterjesztette.¹⁹

Kumorovitz tanulmányában elbeszélő források (főleg a XIV. századi Krónikaszerkesztmény) alapján arra is rámutatott, hogy királyaink rendszerint már a XI. század közepén is valamelyik nagyobb egyházi központban ülték meg a jelentősebb vallási ünnepeket (karácsony, húsvét) — bár akadnak kivételek. Aba Sámuel uralkodásának idejéből a püspöki székhelynek számító Csanád tűnik fel, 1064-ből az ugyancsak egyházmegyei központ Pécs (illetve Győr), 1076-ból a bencés apátságáról híres Szekszárd — 1074-ből viszont az egyházi szempontból különösebb jelentőséggel nem bíró Ikervár, 1093-ból pedig Bodrog.²⁰

Kumorovitz szerint a fővároskezdeménynek számító Óbuda egyedi szerepet töltött be királyaink vándorló életmódjának utolsó, hanyatló szakaszában. Arra, hogy a többi királyi központnak (főleg Székesfehérvárnak) milyen szerepkör ju-

---

16 Kumorovitz, 1971. 37–53. p.

17 Kumorovitz, 1971. 52–53. p.

18 Kumorovitz, 1971. 11. p.

19 Kumorovitz, 1971. 11. p. (30. jegyz.)

20 Kumorovitz, 1971. 12–18. p.

tott ebben a rendszerben, Bónis György 1967-ben megjelent tanulmánya világitott rá. Ebben Fügedi Erik nyomán élesen elkülönítette egymástól a király székhelyt és az udvar mindenkori tartózkodási helyét, eszerint sem Székesfehérvár, sem Esztergom nem tekinthető késő középkori értelemben vett székhelynek.²¹ Emellett számos kora középkori analógia alapján rámutatott, hogy Székesfehérvár, mint a királyság „szakrális” központja hasonló szerepet töltött be, mint a vizigót Toledo vagy a longobárd Pávia.²²

Kumorovitz 1971-ben megjelent cikke után Györffy György 1977-ben napvilágot látott István király-monográfiája foglalkozott részletesen a XI–XII. századi magyar királyi udvar itineráns életmódjának problematikájával. Györffy művében vázlatosan bemutatta a Karolingokkal foglalkozó nemzetközi szakirodalom fentebb már ismertetett álláspontját, azonban érdekes módon az ő tolmácsolásában Dopsch amellett érvelt, hogy a Karoling udvar egyáltalán nem vándorolt, ezzel mintegy antitézist fogalmazva meg Lamprecht itineráns elméletével szemben. A szintézist pedig Bloch ötös felosztása hozta meg; Györffy végül ez utóbbit ültette át a magyar viszonyokba.²³

Szerinte egy kisebb országban egy lovas nemzet királya valószínűsíthetően gyakrabban kereste fel az udvarokat, mint azt Nyugaton tették. De azt sem zárta ki, hogy az idős Szent István az állandó székhelyt kedvelte. Emellett az udvarszervezet feladatai közül értelemszerűen kirekesztette a hadsereg élelemmel való ellátását, hiszen az a várbirtokok feladata volt, ugyanakkor elképzelhetőnek tartotta, hogy a nehézpáncélos idegen vitézek a nagyobb királyi udvarházakban laktak. A felesleg meglétét pedig kétségbe vonta a korai időszakokban.²⁴ Györffy a magyar királyi udvarszervezetet szláv (karantán) közvetítéssel a Karoling udvarszervezetből vezette le. Ezt az egyetemes szakirodalom alapján nyilvánvaló

---

21 *Fügedi Erik*: Megjegyzések a budai vitáról. In: *Századok*, 90. (1964) 773–779. p.

22 *Bónis*, 1967. 49–53. p. — Legutóbb *Spekner Enikő* vizsgálta a várostörténet oldaláról a korai királyi központok (elsősorban Óbuda) problematikáját. Eredményeire ld. *Spekner Enikő*: Buda királyi székhellyé alakulásának kezdetei a 13. század első felében. In: *URBS. Magyar várostörténeti évkönyv*, 7. (2012) 97–132. (a továbbiakban: *Spekner*, 2012.), különösen 97–100. p.

23 *Györffy György*: István király és műve. Bp., 2000. (a továbbiakban: *Györffy*, 2000.) 234–235. p. Valószínűleg Györffy csak Metz művét forgatta, és az ő jegyzeteit vette át, ugyanis művének bibliográfiájában Dopschtól teljesen rossz oldalszámokat idéz, illetve a tételét is kissé pontatlanul (félrevezetően) mutatja be. Ld. *Györffy*, 2000. 561. p.

24 *Györffy*, 2000. 235. p.

hasonlóságokon kívül nyelvészeti érvekkel is alátámasztotta.²⁵ Györffy István király-monográfiájában kiemelten fontosnak tartotta az adott udvarházak működésének ismertetését, ellenben a rendszer dinamikájának bemutatására nem vállalkozott.

Ebből a szemléletből következik, hogy az udvarszervezet rövid bemutatása után hosszan írt a pécsváradi udvarház felépítéséről és népeiről, majd akkurátus pontossággal vette sorra az udvari szolgáltató népek különböző típusait.²⁶

A magyar uralkodók itineráns életmódja által megszabott rendszerbe Bónis után a középkori magyar uralkodói központokat bemutató *Medium Regni*²⁷ című kötet kísérelte meg „beilleszteni” a kiemelt jelentőségű településeket, mint Esztergom, Székesfehérvár, illetve a későbbiekben Óbuda. Eszerint a középkor első századaiban az uralkodóknak nem volt székhelyük, és így fővárosuk sem, hanem itineráns életmódot folytattak, azonban már a korai időktől kezdve léteztek állandóbb jellegű központok, mint Esztergom és Székesfehérvár, majd később Buda (Óbuda).²⁸ Fontos még megjegyezni, hogy az előszó nem nevesített szerzője Györffyyvel ellentétben nem vállalkozik arra, hogy a magyar királyok itineráns életmódját bizonyítsa, az előszó ezt már evidenciaként közli az olvasóval, ezzel lezártnak és eldöntöttnek minősítve királyaink vándorló életmódjának kérdéskörét.²⁹

III. A téma vizsgálatának sarokpontjai és keretei, a hazai szakirodalom elemzése

A XI–XII. századi magyar királyok itineráns életmódjával foglalkozó szakirodalom áttekintése után az alábbi kérdéseket kíséreljük megválaszolni:

1. Történettudományunk a külföldi szakirodalom kurrens eredményeinek bevonásával, valamint a magyar okleveles és elbeszélő források szisztematikus, teljeskörű vizsgálatával egyértelműen igazolta-e a magyar királyok itineráns életmódját?

---

25 Györffy, 2000. 246–248. p. Györffy főleg a korai magyar főmértóságok elnevezéseit vizsgálja (pl.: *comes palatii*)

26 Györffy, 2000. 236–241. p.

27 *Altmann Julianna – Biczó Piroska – Buzás Gergely et alii: Medium Regni.* Bp., 1996. (a továbbiakban: *Medium Regni*)

28 *Medium Regni* 5–6. p.

29 *Medium Regni* 5–8. p.

2. Az egyetemes szakirodalom minden releváns eredményét számításba vette-e?
3. Pontosán sikerült-e meghatározni, hogy a magyar királyok mettől, meddig és hol vándoroltak?
4. Volt-e funkcionális különbség a *Medium Regni* és az ország több részében lévő udvarházak között?
5. Szervesen beillesztették-e ebbe a rendszerbe Esztergomot és Székesfehérvárt?
6. Végül következetes és félreértések nélküli szóhasználat jellemzi-e a szakirodalmat?

Mint azt látni fogjuk, a vizsgált szakirodalom nem felel meg maradéktalanul ennek a komplex szempontrendszernek, ezért elemzése után ez a dolgozat kísérli meg a hiányosságok pótlását, annak reményében, hogy értékes kormányzat- és igazgatástörténeti adalékokkal gazdagíthatja történettudományunkat. A szakirodalom kritikai vizsgálata előtt érdemes kitérni témánk kutatói által használt forrásbázisra. Általánosságban elmondható, hogy míg az elbeszélő kútfőknek viszonylag széles körét építették be munkáikba, addig az okleveleket illetve a dekrétális emlékeket csak kisebb részben használták, olykor csak szemezgettek közülük.

A szakirodalom kritikai vizsgálatát Kumorovitznak az itineráns életmódról tett alábbi megállapításával kezdjük. Tanulmányában Óbudát a XIII. század első felében már alakuló fővárosnak tekintette, ugyanakkor a királyi udvar vándorlását a XV. századra is kiterjesztette. Ezen kijelentések alapján problémás lehet az itineráns életmód időbeli kereteit meghatározni. Véleményünk szerint Kumorovitz nem határolta el egymástól egyértelműen a XI–XII. századi „valódi” vándorló életmód, illetve a késő középkori, már állandó székváros mellett fennálló itineráns életmód kérdéskörét. Ez a fogalomzavar sajnos nem egyedi eset, és csak az első a témával foglalkozó magyar szakirodalomban felbukkanó visszasságok közül.

Fontos kiemelni, hogy mivel jelen dolgozat csak a XI–XII. századi „valódi” vándorló életmódot vizsgálja, ezért a továbbiakban Kumorovitz tézisének csak az Árpád-korra vonatkozó forráshelyeit fogjuk vizsgálni. Arról sem szabad elfelejtenünk, hogy Kumorovitz elsősorban nem a királyi udvar vándorló életmódját vizsgálta, ezért nem is törekedett a magyar források szisztematikus elemzésére. De vajon elfogadhatjuk-e érveit az általa hozott, összesen három darab Árpád-kori forrás alapján?

Kálmán király idézett törvényei (az I. dekrétum 36–37. cikkelye) így szólnak: „Amikor a király vagy a herceg megérkezik valamelyik megyébe, akkor hozzanak

elő egy megyebéli hadimént, és ha ez véletlenül elpusztulna, 15 pensát adjanak a ló gazdájának. Ha pedig valamiképp megsérülne, de nem annyira, hogy belepusztuljon, az említett összeg fele részét adják a lóért. (...) Bármely vár megyéjébe tér be a király, ott tartson vele a két megyebéli bíró.”³⁰ Ez valóban utalhat az itineráns életmódra, azonban más okokkal is könnyedén magyarázható. Például nem szabad elfelejteni, hogy Kálmán király — miután pacifikálta Horvátországot — időközönként rendszeresen leutazott a Tengeremlékre, hogy ünnepélyes koronázással biztosítsa a terület hűségét.³¹ Erre, valamint a külföldre vezetett rendszeres hadjáratokra is visszavezethető ez a törvény. A III. Béla jövedelemjegyzékében szereplő megállapítás³² hitelességét egy egyszerű számolással megállapíthatjuk. Ha ugyanis egy évben a király mind a 72 megyét meglátogatná, akkor, az utazást is beleszámítva minden megyében csak 5 napot töltene, ami megvalósíthatatlanul kevés. Az 1222. évi Aranybulla 13. cikkelye szerint: „A királyi főtisztviselők hatalmaskodásai ellen a jobbágyok úgy kövessék a [királyi] udvart, vagy utazzanak bármerre, hogy a szegényeket el ne nyomják, se ki ne fosszák.”³³ Ez Kálmán törvényéhez hasonlóan ugyancsak magyarázható a külföldre vezetett hadjáratokkal, azonban az sem elhanyagolható szempont, hogy Kumorovitz megállapítása sze-

30 „Quando rex vel dux in comitatum aliquem intraverit, tunc megalis equus exercituaalis prestetur, qui si quo casu mortuus fuerit, XV pense domino equi donentur. Sie vero aliquomodo, sed non usque ad mortem lesus fuerit, predicti pretii pars dimidia pro equo reddatur (...) In quacumque civitatis megam rex digrediat, ibi iudices II megales cum eo commigent.” — *Závodszy Levente*: A Szent István, Szent László és Kálmán korabeli törvények és zsinati határozatok forrásai. Bp., 1904. (a továbbiakban: *Závodszy*, 1904.) 188. p. Magyar fordítása: Írott források az 1050 és 1116 közötti magyar történelemről. Szerk.: Makk Ferenc, Thoroczkay Gábor. Szeged, 2006. (Szegedi Középkortörténeti Könyvtár 22.) (a továbbiakban: ÍF 1050–1116.) 182. p. (Ford.: Körmeny Tamás.)

31 *Györffy György*: A XII. századi dalmáciai városprivilegiumok kritikájához. In: *Történelmi Szemle*, 10. (1967) 46–56. p. (a továbbiakban: *Györffy*, 1967.), különösen 49. p.

32 „Unusquisque comitum septuaginta duorum semel in anno regem Ungarie procurat et antequam de mensa surgat, dona dat minus centum marcarum et aliquis eorum mille marcas.” — *Vagyis a 72 vármegye ispánjainak mindegyike évenként egyszer megvendégeli a királyt*: *Barta János – Barta Gábor*: III. Béla király jövedelmei. Megjegyzések középkori uralkodóink bevételeiről. In: *Századok*, 127. (1993) 413–449. p. (a továbbiakban: *Barta–Barta*, 1993.), különösen 444. p.

33 „Iobagiones ita sequantur curiam vel quocumque profiscantur, ut pauperes per eos non opprimantur nec spoliuntur.” — *Decreta regni mediaevalis Hungariae. The Laws of the Medieval Kingdom of Hungary. I. 1000–1301*. Ed. János M. Bak, György Bónis, James Ross Sweeney. Idyllwild, 1999.² (The Laws of Hungary I. 1.) (a továbbiakban: DRMH) 33. p. Magyar fordítása: *Érszegi Géza*: Az Aranybulla. 1990. (a továbbiakban: *Érszegi*, 1990.) 30. p.

rint ekkorra Óbuda már alakuló főváros volt, és éppen emiatt a királyok vándorló életmódja már háttérbe szorult.

Érdemes még külön szólni a *Quadragesima* ünnepélyes megülése kapcsán hozott XI. századi elbeszélő forrásokról, mivel ezek a kútfők az itineráns életmód szempontjából is fontos adatokat tartalmaznak (Csanád: 1041–1044, Pécs ill. Győr: 1064, Ikervár: 1074, Szekszárd 1076, Bodrog: 1093).³⁴ Bennük kétségkívül tetten érhető a királyi udvar itineráns életmódja, azonban fontos felhívni a figyelmet arra, hogy Kumorovitz elsősorban nem uralkodóink vándorló életmódját akarta bizonyítani, hanem azt, hogy a jelentősebb vallási ünnepeket a nagyobb egyházakban ülték meg királyaink. Ez a legjobban Salamon és a hercegek viszályának idejéből (1064) idézett forráshelyen látszik, Kumorovitz csak Pécsset emelte ki a szövegrészletből, pedig Győr is szerepel benne, mint a király és a hercegek kibékülésének helye.³⁵ A XII. századi oklevelek elemzésénél pedig már egyértelműen nem a teljesség igényével látott neki a vándorló életmód vizsgálatahoz.³⁶

Kumorovitz tanulmánya kapcsán a hazai forrásokról megfogalmazott észrevételeink után az általa használt egyetemes szakirodalomra is ki kell térnünk. A XI–XII. századi Magyar Királyság gazdasági, társadalmi és kormányzati fejlettség szempontjából a Karoling-kori Európával állítható párhuzamba, mint azt történettudományunk számos alkalommal megállapította, így véleményünk szerint Fawtiernek az Árpádokkal kortárs, de attól lényegesen különböző Capeting államról tett megállapításai kevésbé fontosak a szempontunkból.

Kumorovitz tanulmányáról összességében elmondhatjuk, hogy bár Óbuda fővárossá válása előtti időszakra feltételezte az udvar itineráns életmódját, mégis mindezt egy megkérdőjelezhető francia párhuzam alapján tette, és kielégítő érvekkel is adós maradt. Az elbeszélő illetve okleveles források elemzése pedig hiába szolgált fontos adatokkal uralkodóink életmódjáról, elsősorban nem a vándorló udvar vizsgálatát célozta, éppen ezért nem is teljes körű. Kumorovitz talán érezte ezt, és valószínűleg ezért is írja tanulmányának a végén, hogy még válaszra vár az a kérdés, hogy királyaink mikor, honnan és miért tették át székhelyüket Óbudára.³⁷

---

34 *Kumorovitz*, 1971. 12–15. p.

35 *Kumorovitz*, 1971. 13. p.

36 Az okleveles források részletes elemzésére a dolgozat későbbi részében kerül sor. A Kumorovitz által hozott okleveles forrásokra ld. *Kumorovitz*, 1971. 17–18. p.

37 *Kumorovitz*, 1971. 53. p.

Mint fentebb már ismertettük, Györffy a releváns nemzetközi szakirodalom széles körét mutatta be István királyról szóló monográfiájában, azonban a német és francia kutatók eredményeinek csak egy részét — főleg Bloch ötös szempontrendszerét — ültette át a magyar viszonyokra. Bár kiemelte, hogy az udvarházak ott sűrűsödtek meg, ahol az Árpádok családi birtokai feküdtek, azt is hozzátette, hogy ez párhuzamba állítható a Karolingok államával,³⁸ az ezen a területen elhelyezkedő udvarházaknak különleges szerepéről nem írt. Arra sem tett kísérletet, hogy Esztergomot vagy Székesfehérvárt funkcionálisan beillesse az általa felvázolt itineráns keretbe, pedig a kiemelt királyi székhelyek kérdésével Aachen kapcsán már Lamprecht is foglalkozott a XX. század elején.

Györffy alig két oldalt írt az udvarszervezetről, mint az egész királyságot lefedő intézményről; úgy tűnik, hogy az itineráns életmód meglétét mindössze egyetlen megalapozott külföldi párhuzam alapján bizonyítottnak vélte. Véleményünk szerint azonban nem tarthatunk egy Karoling vagy más viszonylatokra megállapított tényt magyar vonatkozásban is igaznak anélkül, hogy ezt a feltételezést a hazai források vizsgálatával alátámasztanánk. Ebből a szempontból Györffy munkája egyszerre jelent előre- és hátralépést Kumorovitz tanulmányához képest, hiszen bár a korabeli nemzetközi szakirodalom teljes körképét tárta elénk,³⁹ a magyar források önálló vizsgálatára nem vállalkozott.

Az 1977-ben megjelent István király-monográfiájában Györffy az egyetemes szakirodalomra támaszkodva meggyőzően jelenti ki, hogy a királyi udvar mozgó életmódot folytatott, azonban — mint fentebb rámutattunk — nem említ semmilyen kiemelt székhely(ek)et. Ellenben az 1997-ben megjelent, Pest-Buda kialakulása című könyvében először Esztergom a „székváros” majd 1018-tól Fehérvár az „ország közepe”, mozgó udvarszervezetről azonban itt nem esik szó. Joggal tehetjük fel a kérdést: hogyan lehetett Esztergom vagy Fehérvár székváros, ha a királyi udvar mozgott? Érezhető a súrlódás a két állítás között. Sajnos az idézett művek alapján az sem egyértelmű, mi a különbség a székváros, a királyi székhely, a királyi udvarhely, és a késő középkori értelemben vett székváros között.⁴⁰

---

38 Györffy, 2000. 234–235. p.

39 Az sem mellékes szempont, hogy Györffy a Kumorovitz féle Capeting párhuzam helyett, a magyar történetírás hagyományaihoz igazodva a Karoling udvart elemző szakirodalmat alkalmazza a magyar viszonylatokra.

40 Györffy 1997-ben a következőket írja: „Az ország közepét [ti. a *Medium Regnit*] István 1018 táján helyezte át Székesfehérvárra [Esztergomból], azután, hogy a bizánci császárral szövetségben leverte a bolgár cárságot, és megnyitotta a [...] Jeruzsálemi zarándokut Fehérváron át.” — Györffy György: Pest-Buda kialakulása. Budapest története a honfoglalástól az Árpád-kor végi

Kumorovitz és Györfly eredményeit végezetül érdemes lenne kiegészíteni Nelsonnak a magbirtokokról nemrég született kijelentésével, amely sok szempontból tovább árnyalta a kora középkori királyi udvarok életmódjának kérdését.

A *Medium Regni* már a királyi udvar vándorló életmódja által megszabott keretben igyekszik vizsgálni a kiemelt királyi székhelyeket, és a fogalmakkal is sokkal óvatosabban és körültekintőbben bánik, itt Esztergom csupán királyi székhely és Székesfehérvár sem válik 1018-ban székvárossá.⁴¹

IV. A kora középkori magyar királyok itineráns életmódja a források tükrében

Amint bemutattuk, a magyar szakirodalomból hiányzik az okleveles és elbeszélő források teljeskörű vizsgálata, ezért nem is képes arra, hogy kielégítő választ nyújtson a XI–XII. századi királyaink életmódja körül felmerült — fentebb már ismertetett — kérdéseinkre. Azonban mielőtt a rendelkezésre álló forrásanyag szisztematikus vizsgálatával megkísérelnénk pótolni ezt a hiányt, indokolt néhány következtetlenségül használt fogalom jelentését tisztázni. Véleményünk szerint különbséget kell tenni a kora középkorra jellemző „valódi” itineráns életmód, és az uralkodók késő középkori vándorlása között. Abban az időszakban beszélhetünk valódi vándorló életmódról, amikor az uralkodók itineráns életmódja a királyi udvarszervezeten és az onnan nagyrészt természetben befolyó domaniális jövedelmeken alapult, tehát magyar viszonylatokban a XI–XII. században. A XIV–XV. századi uralkodóink fel-felbukkanó vándorlása egyáltalán nem felel meg ennek a kritériumnak.

Az elemzésünkbe bevont hazai forrásanyag kiválasztása során igyekeztünk a teljességre törekedni. Dolgozatunkban az okleveles források közül az 1001-től

---

székvárossá alakulásig. Bp., 1997. (a továbbiakban: Györfly, 1997.) 42. p. Hogyan helyezhette át az ország közepét István, amikor a *Medium Regni* Kumorovitz megfogalmazásában az ország egy központi részét, és azon belül több kiemelt települést jelentett? Attól, hogy 1018-tól a *kedvelt* székhelye Fehérvár és nem Esztergom volt, az ország közepe, mint fogalom nem változott. Györfly valószínűleg egyszerűen királyi székhely értelemben használta az ország közepe kifejezést. Ezt a feltevést támasztja alá földrajzi kézikönyvének szóhasználata is: Györfly György: Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza. I–IV. Bp., 1963–1998. (a továbbiakban: ÁMTF) II. 367. p. Azonban még így is problematikus ez a mondat.

41 *Medium Regni* 11., 45–46. p.

1205-ig terjedő magyar királyi diplomákat⁴² fogjuk fölhasználni, az elbeszélő források közül pedig elsősorban a XIV. századi Krónikakompozíciót. Ugyanakkor a külföldi kútfők tudósításait is fogjuk vizsgálni, többek közt az Altaichi Évkönyvet, az első kereszteshadjárat bizonyos íróinak tudósításait, Konrád salzburgi érsek életírójának információit, Idriszi földrajzi munkáját, Michael Anchialos 1165. évi dicsőítő beszédét, végezetül pedig Lübecki Arnold írását Barbarossa Frigyes magyarországi tartózkodásáról.

Okleveles források

A valódi vándorló életmód kutatásakor az oklevelekből tudhatjuk meg a legfontosabb információkat. Mint fentebb említettük, elemzésünk az 1001-től 1205-ig terjedő magyar királyi okleveles anyagra terjed ki. Nemcsak azért érdemes II. András trónra kerülését választani a vizsgált korszak határának, mert Kumorovitz eredményei szerint Imre király öccsének uralkodása alatt már számolhatunk Óbuda székvárossá alakulásának kezdeteivel (és ezáltal az itineráns életmód megszűnésével), hanem azért is, mert a *novae institutiones* korszakában az udvarbirtokok eladományozása felszámolta a királyi udvar vándorló életmódjának kereteit.

Az eddig ismertetett magyar és nemzetközi szakirodalom alapján feltételezhetjük, hogy a XI–XII. században a magyar királyi udvar valódi vándorló életmódot folytatott a *Medium Regni* területén. Ezt a feltevést a rendelkezésre álló okleveles anyag szisztematikus elemzésével két lépcsőben fogjuk vizsgálni. Először az Árpádok udvarának „valódi” vándorló életmódját fogjuk kimutatni, ezután pedig azt a kérdést fogjuk megválaszolni, hogy az ország egész területén vagy csak egy szűkebb régióban történt-e ez a vándorlás.

A királyi oklevelek elemzését a legkézenfekvőbb a kiadás helyének vizsgálatával kezdeni, hiszen ez az adattípus egyértelmű utalást hordoz magában az udvar tartózkodási helyére. Sajnos korszakunkban az oklevelek készítői többnyire elhanyagolták ennek a fontos információnak a feltüntetését. Szerencsénkre azonban, az oklevelek *narratiójában* sokszor egyértelmű utalást találhatunk a királyi udvar tartózkodási helyére lett légyen az az oklevél kiadásának pillanatában, vagy előtte. Azonban még így is viszonylag kevés adattal rendelkezünk, a vizsgált időszakból mindössze 18 olyan oklevél maradt ránk, melyből releváns tudósítást nyerhe-

---

42 Azzal kapcsolatban, hogy mi tartozik a királyi oklevelek közé, Szentpétery Imre álláspontját fogadjuk el. *Szentpétery Imre*: Magyar oklevéltan. Bp., 1930. 47–48. p.

tünk a királyi udvar tartózkodási helyéről. A leggyakrabban előforduló település Székesfehérvár 3 említéssel,⁴³ melyet Esztergom,⁴⁴ Veszprém⁴⁵ illetve Vác⁴⁶ követ 2-2 nevesítéssel. Pest, Csepelsziget, Szentendre, Pannonhalma, Eger, Máramaros, Zára, Trau⁴⁷ és végül Dömös⁴⁸ csak egyszer fordul elő, mint a királyi udvar egyértelmű tartózkodási helye. Zárát és Traut kizárhatjuk a vizsgálatunkból, ugyanis Könyves Kálmán Horvátország pacifikálása után háromévente leutazott a Tengeremellékre, hogy ünnepélyes koronázással és személyes jelenlétével biztosítsa a tartomány hűségét,⁴⁹ így az udvar valódi vándorló életmódjának vizsgálata szempontjából ez a két adat nem releváns.

Első ránézésre azt mondhatnánk, hogy ezek az adatok egyértelműen bizonyítják a magyar királyok itineráns életmódját az ország közepében, hiszen Eger és Máramaros kivételével mindegyik település a *Medium Regni* területén helyezkedik el, ráadásul Esztergom és Székesfehérvár, valamint kisebb mértékben Veszprém fontos királyi székhelyek voltak, Pest pedig gyakorlatilag Óbuda, a későbbi fővároskezdemény közvetlen szomszédságában helyezkedik el. Azonban nem szabad megfeledkeznünk arról, hogy a vizsgált korszak hosszához képest (200 év), elenyészően kevés adattal rendelkezünk, így csak azt jelenthetjük ki, hogy bár eddigi eredményeink az itineráns életmódot támasztják alá, az, hogy ez a

---

43 Az Árpád-házi királyok okleveleinek kritikai jegyzéke. Szerk.: Szentpétery Imre, Borsa Iván. I–II/4. Bp., 1923–1987. (a továbbiakban: RA) 63., 131., 140. sz.

44 RA 102., 147. sz.

45 RA 114., 118. sz. — A Szentpétery-nél 118. számmal szereplő oklevél kiadási helyét Pauler Gyula azonosította Veszprémmel: „Az 1171. évi István-féle oklevél W. keltét Veszprémre vélem magyarázandónak, mert Map szerint megtérése után Esztergomba sietett a király, tehát attól valami messze nem lehetett, s mert legvalóbbszinű, hogy Fehérváron laktában a maga püspöksége székhelyén tanácskozott, mint példának okáért egy más ügyben III. Béla, inkább mint Vácson vagy Váradon, mely helyekre a W betű nyomán szintén gondolhatnánk.” *Pauler Gyula: A magyar nemzet története az Árpád-házi királyok alatt*. I. Bp., 1899² 502. p., 519. jegyz.

46 RA 59., 187. sz.

47 RA 41. sz. (Trau), 45. sz. (Zára), 61. sz. (Pannonhalma), 73. sz. (Szentendre), 112. sz. (Eger), 117. sz. (Pest), 138. sz. (Csepelsziget), 185. sz. (Máramaros) — A RA 73. sz., 1146-ban keletkezett oklevélről Györfly állapította meg, hogy minden valószínűség szerint Szentendrén adták ki, az oklevélben szereplő „in curia episcopali s. Andree secus Danubium” kifejezés alapján: *Chartae antiquissimae Hungariae*. Árpád-kori oklevelek 1001–1196. Főszerk. Györfly György. Bp., 1997. (a továbbiakban: CAH) 134. p.

48 CAH 25. p. — Ez az irat (Guden 1079-ben kiadott oklevele) Szentpétery kritikai jegyzékében nem szerepel, ennek ellenére vizsgálatom, mert kelethelye témám szempontjából fontos.

49 *Györfly*, 1967. 49. p.

Medium Regni területére korlátozódott, csak valószínűsíthető.⁵⁰ Adataink alapján úgy tűnhet, hogy a királyi udvar csupán a jelentősebb székvárosokban töltött el hosszabb időszakokat, miközben a környékbeli udvarházakban megtermelt javakat odaszállíttatta. Azonban kizárólag a kiadási helyeknek a vizsgálata alapján ezt nem jelenthetjük ki, ugyanis okleveleink magunkban hordozzák a kiemelt királyi székhelyek javára való torzítás lehetőségét. Ugyanis az igénylők valószínűleg a nagyobb központokban próbálták fölkeresni az udvart, hiszen ezeken a helyeken a fontosabb vallási ünnepek alatt nagyobb eséllyel érthették utol a királyt. Azonban még egy ehhez hasonló torzítás sem indokolhatja a kiemelt királyi székhelyek ilyen mértékű túlsúlyát az okleveleinkben.

Mivel az oklevelek kiadása alapján nem tudtuk megnyugtató módon kimutatni, hogy a királyi udvar vándorló életmódja az ország mely területein történt, érvelésünk második részében megkíséreljük az ország bizonyos régióinak kizárását. Ehhez a királyi pecséttel ellátott magánoklevelek új szempontok szerinti vizsgálata nyújthat segítséget.

Induljunk ki abból a logikusnak látszó feltevésből, hogy a XI–XII. századi belső viszonyok között az egyházi és világi elit tagjainak kivételével a közszabad személyek többsége vélhetően nem tudott hosszabb utakra vállalkozni az országon belül. Hipotézisünk ez alapján az, hogyha az uralkodó csak a *Medium Regni* területén vándorolt életmódszerűen, akkor a királyi pecséttel ellátott magánoklevelekben nevesített birtokoknak a *Medium Regni*-ben és annak szűkebb környezetében⁵¹ kell elhelyezkedniük, ugyanis a távolabbi területeken élő birtokos közszabadoknak nem lett volna lehetőségük az udvarba utazni és királyi pecséttel ellátott magánoklevelet készíttetni. Ha viszont az uralkodó az egész királyságban vándorolt, akkor elviekben az ország bármely területén élő közszabad alattvalója nehézségek nélkül felkereshette a közelében időző udvart, tehát ebben az esetben a királyi pecséttel ellátott magánoklevelekben nevesített birtokoknak az ország

---

50 Az oklevelek kiadási helyének vizsgálatánál érdemes kitérni a dekretális emlékekre is, hiszen ezen a korai példái a magyar jogalkotásnak a diplomákhoz hasonló módon tudósítanak minket a királyi udvar hollétéről. Egy Szent László-kori illetve három Könyves Kálmán-kori törvénykönyv kiadási helye fontos a szempontunkból, név szerint a szabolcsi (Závodszy, 1904. 157–165. p.; ÍF 1050–1116. 146–147. p. [Ford.: Nótári Tamás.]) és a tarcali (Závodszy, 1904. 181–194. p.; ÍF 1050–1116. 169–172. p. [Ford.: Körmenyi Tamás.]), továbbá az első esztergomi (Závodszy, 1904. 197–206. p.; ÍF 1050–1116. 218–235. p. [Ford.: Nótári Tamás.]) és második esztergomi (Závodszy, 1904. 207–208. p.; ÍF 1050–1116. 248–251. p. [Ford.: Nótári Tamás.]) zsinatok. Összességében ez a négy forráshely is az udvar vándorló voltát látszik alátámasztani.

51 Hozzávetőlegesen a Duna, a Mecsek és a Dráva által közrezárt terület, illetve a Felvidék legdélebbi sávja.

egész területén kellene szóródniuk. Fontos külön kiemelni, hogy azokat az okleveleket, amelyeket a világi vagy az egyházi elit tagjai készítettek (ispánok, püspökök, apátok stb.), ki kell zárni a vizsgálatunkból, ugyanis az ő vagyoni helyzetük megengedte, hogy az ország bármely pontjáról felkeressék az udvart, így az oklevelekben nevesített birtokok elhelyezkedése nem hordoz releváns információt a királyok vándorló életmódjáról.

A birtokok elhelyezkedésének elemzése előtt ki kell térni a csak ingóságokat és kötött jogállású személyeket adományozó királyi pecséttel ellátott magánoklevelekre. Vizsgálatunk szempontjából szerencsés, hogy az összes ilyen oklevélnek a kedvezményezettje a pannonhalmi apátság.⁵² Azért mondhatjuk ezt, mert ennek a monostornak a birtokai nem szórtan, hanem két tömbben helyezkedtek el a Dunántúlon illetve a Duna mentén a Dráva torkolatáig, ellentétben más apátságokéval.⁵³ Logikusnak tűnik a feltevés, hogy a csak ingóságokat és kötött jogállású személyeket adományozóknak Pannonhalmra valamelyik birtoka közelében kellett tartózkodniuk, azaz a Dunántúlon vagy a Duna mentén, ugyanis nehéz elképzelni, hogy az apátság birtokaitól távol eső országrészek lakosai hogyan tudtak volna hasonló adományt tenni. Ha viszont az adományozók a Dunántúlon vagy a Duna mentén tartózkodtak, akkor a királyi udvarnak is a közelben kellett lennie, mert máskülönben az adományozóknak nem lett volna lehetőségük az oklevelek elkészítésére.

Győrffy György Caba 1177. évi végrendeletét tekinti az utolsó királyi pecséttel ellátott magánoklevélnek,⁵⁴ véleményünk szerint azonban két későbbi diploma is megfelel vizsgálatunk kritériumainak is.⁵⁵ A csak ingóságokat, illetve kötött jogállású személyeket adományozókat leszámítva összesen 12 királyi pecséttel ellátott magánoklevél felelt meg fentebb ismertetett feltételeinknek.⁵⁶ Röviden szólunk kell azokról az oklevelekről, melyek nem csak egy birtokot nevesítenek. Ezekben minden birtokot „teljes értékűnek” vettünk, tehát ha például egy oklevél egy Somogyban és egy Baranyában fekvő birtokot ajándékozott, akkor a számlálásnál mindkét megye 1-1 „birtokpontot” kapott. A birtokok elhelyezkedésének ismertetésekor a késő középkori vármegyebeosztást vettük alapul.

---

52 RA 52., 82., 128. sz.

53 *Hóman*, 1935.² I. 552–553. p.

54 CAH 139. p., 1. jegyz.

55 RA 156. 183. sz.

56 RA 53., 67., 72., 73., 90., 110., 111., 120., 126., 156., 183. sz. — továbbá Guden oklevele (CAH 25. p.), amely Szentpétery kritikái jegyzékében nem szerepel.

A királyi pecséttel ellátott magánoklevelek új szempontok szerinti elemzésének — azaz a birtokok elhelyezkedése vizsgálatának — eredményei perdöntőnek bizonyultak abban a kérdésben, hogy a XI–XII. századi magyar királyi udvar az ország mely területein vándorolt életmódszerűen. Ugyanis az általunk vizsgált oklevelekben az összes egyértelműen azonosítható birtok az ország közepében, illetve annak szűkebb környezetében helyezkedik el. Ezek közül három Bars vármegye déli részén,⁵⁷ kettő Veszprémben,⁵⁸ kettő Somogyban,⁵⁹ kettő Esztergom megyében,⁶⁰ egy Zalában,⁶¹ kettő Győrben, egy Komáromban⁶² és egy Pilisben⁶³ található.

Ezen adatok alapján igen valószínűnek tűnik, hogy a XI–XII. században az Árpádok királyi udvara nem az egész országban, hanem annak csak egy szűkebb területén vándorolt. Ebbe a kisebb régióba a *Medium Regni* biztosan beletartozott, azonban elképzelhető, hogy a Dunántúl többi része is. Az viszont ugyancsak logikus következtetésnek tűnik, hogy a király a Kárpát-medence többi részét nem látogatta életmódszerűen, hiszen ha így tett volna, akkor az ezeken a területeken élő birtokos szabad rétegnek is lett volna lehetősége felkeresni az Árpádok közelükben tartózkodó udvarát, hogy királyi pecséttel ellátott magánoklevelet készítsen. Ebben az esetben viszont ezeknek az írásos emlékeknek meg kellene jelennie a forrásainkban.

Eredményeink kapcsán ki kell még térni azokra az oklevelekre, melyek nem egyértelműen azonosítható birtokokat nevesítenek. Az első ezek közül András remetéé,⁶⁴ amelynek kedvezményezettje egy bizonyos Szent Márton egyház. Győrffy ezt az aradi társaskáptalannal azonosította,⁶⁵ azonban mivel az oklevélben szereplő birtokok elhelyezkedése nem tisztázott, az azonosítás vitatható. A második ilyen oklevél Dobica fia Widóé,⁶⁶ melynek a kedvezményezettje a jeruzsálemi Johannita Rend. Az ezekben nevesített birtokok elhelyezkedését

---

57 RA 90. sz. (Bratka [Barátka] és Szántó), 110. sz. (Selepchen [Szelepcsény])

58 RA 53. sz. (Ursu [Őrs]), CAH 25. p. (Paloznak)

59 RA 72. sz. (Chutus [Kutas] és Radi [Rád])

60 RA 73. sz. (Tát és Vám [Pusztavám])

61 RA 126. sz. (Zola [Zala])

62 RA 120. sz. (Hecce [Hecse], Esu [Écs] és Sysou [Csicsó])

63 RA 156. sz. (Telky [Telki])

64 RA 67. sz.

65 CAH 131. p.

66 RA 111. sz.

lehetetlennek tűnik megállapítani.⁶⁷ A nem egyértelműen azonosítható területeket nevesítő oklevelek sorát Iwachin vitézé zárja,⁶⁸ melynek kedvezményezettje a veszprémi egyház. Utóbbi oklevéllel kapcsolatban meg kell jegyezni, hogy a megajándékozott (veszprémi egyház) alapján is azt gyaníthatjuk, hogy a benne nevesített birtokok a *Medium Regni*ben vagy annak szűkebb környezetében helyezkednek el. Így még erről a csekély bizonyítóerővel rendelkező oklevelekről is elmondható, hogy beleilleszthető a magyar királyi udvarnak a *Medium Regni*ben (és talán annak szűkebb környezetében is) való vándorló életmódja által meghatározott rendszerbe.

A rendelkezésünkre álló okleveles anyag szisztematikus vizsgálatának végén a következő megállapításokat tehetjük: Egyrészt az oklevelek kiadási helyének vizsgálata alapján egyértelmű, hogy az Árpádok udvara vándorolt, a királyi pecséttel ellátott magánoklevelekben nevesített birtokok elhelyezkedésének elemzése — a csak ingóságokat és kötött jogállású személyeket adományozóakat is ideszámítva — pedig azt bizonyítja, hogy a királyi udvar életmódja *Medium Regni*ben (és talán annak szűkebb környezetében) tartózkodott. Értelmisségünk két megállapításának egyesítéséből pedig egyértelműen következik, hogy a XI–XII. században a magyar királyok udvara „valódi” vándorló életmódot folytatott a *Medium Regni* területén. Azonban, mint már fentebb említettük, a királyi pecséttel ellátott magánoklevelek kiadási helyeinek vizsgálata alapján nem tudjuk megállapítani, hogy a királyi udvar *kizárólag* a *Medium Regni* területén vándorolt, vagy annak szűkebb környezetében is, ugyanis az elemzett diplomák egyenesen szóródnak ezen a hozzávetőlegesen a Dunántúllal azonosítható területtel. Arra a kérdésre, hogy királyaink *kizárólag* a *Medium Regni*ben vagy annak szűkebb környezetében is vándoroltak, az elbeszélő források alapján kísérletünk választ adni.

---

67 Az oklevélben szereplő Sala szóalak jelenthet Zalát, azonban ilyen nevű településből rengeteg volt a középkori Magyarországon. (Pl. Somogy megyében — *Csánki Dezső: Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában. I–III., V. Bp., 1890–1913. II. 657. p.*) A Cuchinuisi alak esetleg Kőkönyes alakban modernizálható, azonban ez a név is gyakran mondható. (Pl. Baranya megyében — uo. II. 499. p.)

68 RA 183. sz. — Cusmadomian (Kozmadamján) Zalában található, Leurente (Lőrinte) pedig Veszprémben. Azonban mivel ez a két birtok viszonylag messze helyezkedik el egymástól, illetve az oklevélben szereplő másik három névalakot (Kalu [Kál], Belch [Belc?], Brenche) nem sikerült területhez kapcsolni, kénytelenek voltunk az oklevelet a bizonytalan azonosítású diplomák közé sorolni.

Elbeszélő források

Az oklevelek szisztematikus elemzése után rátérhetünk az elbeszélő források vizsgálatára. Ezek sajnos az itineráns életmód szempontjából nehezebben hasznosíthatóak, ugyanis általánosságban elmondható róluk, hogy a rendkívülivel foglalkoznak. Ezért hiába nyerhetünk számos tudósítást belőlük az udvar tartózkodási helyére, ezek jelentős részét nem használhatjuk fel, mivel valamilyen kivételes esemény (belháború, hódító hadjárat vagy védekező harcok) kapcsán szólnak a királyi udvar hollétéről, így nem hordoznak releváns tudósítást az uralkodó mindennapi életmódjáról.

A legfontosabb elbeszélő forrásunk a XIV. századi Krónikakompozíció, ugyanakkor a különféle külföldi utazók tudósításai is fontos adalékokkal szolgálhatnak a témában. Elemzésünk első felében a Krónikakompozícióból vett források helyekkel kíséreljük meg pontosítani az oklevelek vizsgálatából kapott eredményeinket, elsősorban arra a kérdésre keressük a választ, hogy királyaink kizárólag a *Medium Regni*ben vagy annak szűkebb környezetében is vándoroltak-e. Ezután pedig Esztergom illetve Székesfehérvár funkcionális szerepét vesszük górcső alá.

„Szent István királynak bevett szokása volt, hogy az általa alapított valamennyi egyházat évente legkevesebb három alkalommal felkeresse” — olvashatjuk a Képes Krónika 67. fejezetében.⁶⁹ Ebben az idézetben egyértelműen tetten érhető a valódi vándorló életmód, még akkor is, hogyha az évente háromszori látogatás kétségbe vonható.

Mint fentebb már utaltunk rá, Kumorovitz tanulmányában csak a fontosabb vallási ünnepek nagyobb egyházakban való megülésére utaló forráshelyeket gyűjtötte ki a Krónikakompozícióból, ezért ezek kiegészítésre szorulnak. Kumorovitz Aba Sámuel uralkodásának idejéből Csanádot említi, 1064-ből Pécsét (illetve Győrt), 1074-ből Ikervárt, 1076-ből Szekszárdot, 1093-ból pedig Bodrogot.⁷⁰ Ezekon kívül a magyar királyi udvar vándorlásának alábbi állomásai tűnnek föl: Tiszavárkony, a híres várkonyi jelenet kapcsán,⁷¹ Dömös I. Béla király ha-

---

69 „Consuetudo autem sancti regis Stephani maior ist fuit, quod omnes ecclesias, quas ipse fundaverat, in quolibet anno ad minus tribus vicibus visitabat.” — *Scriptores rerum Hungaricarum tempore ducum regumque stirpis Arpadianae gestarum*. Ed. Emericus Szentpétery. I–II. Budapestini, 1937–1938. (a továbbiakban: SRH) I. 317. p. Magyar fordítása: Az államalapítás korának írott forrásai. Szerk. Kristó Gyula. Szeged 1999. (Szegedi Középkortörténeti Könyvtár 15.) 375. p. (Ford.: Kristó Gyula.)

70 *Kumorovitz*, 1971. 12–18. p.

71 SRH I. 353–354. p.; ÍF 1050–1116. 370. p. (Ford.: Dér Terézia, Galántai Erzsébet.)

lálakor.⁷² Nem meglepő módon a legtöbb hasznosítható forráshellyel Salamon uralkodásának idejéből rendelkezünk. „Atha nádor megkérte a királyt és a herceget, vegyenek részt monostorának felszentelési ünnepségén, amely monostort Zselicen Szent Jakab tiszteletére építettek. Így is történt.”⁷³ A Kibékülésükről [ti. Salamon és a hercegek] című fejezetben azt olvashatjuk, hogy a király és a hercegek Esztergom mellett kibékültek majd Fehérvárra mentek, ezután a király (a Kumorovitz által is említett Ikervár után) Zalába, onnan pedig Szekszárdra utazott.⁷⁴ Ez a forráshely azért is különleges, mert korszakunkban ez az egyetlen eset, hogy egyik királyunk vándorlását ténylegesen térképre tudjuk vinni.

Szent László uralkodásának idejéből Várad (a váradi székesegyház építése kapcsán),⁷⁵ Kálmánéból Dömös (az ottani prépostság alapításával kapcsolatban),⁷⁶ II. István uralkodásának idejéből (a király betegeskedésének helyszínéről szólva) pedig Eger⁷⁷ tűnik fel. A Krónikakompozíció utolsó releváns tudósítása II. Béla aradi országos gyűlésére vonatkozik.⁷⁸

Ezen adatok alapján azt mondhatjuk, hogy a magyar királyi udvar nemcsak a *Medium Regni* területén folytatott vándorló életmódot, hanem hozzávetőlegesen azon a területen, amelyet északról és keletről a Duna, délről a Mecsek, délnyugatról a Dráva, nyugatról pedig a Rába határol. Hiszen a Krónikakompozícióban nevesített települések túlnyomó része ezen a területen helyezkedett el, emellett Salamon — fentebb már kiemelt — egyedi módon rekonstruálható itineráriuma is erre a területre helyezhető. A Krónikakompozíció vizsgálata alapján az a feltételezés is megalapozottnak tűnik, hogy a király az ország távolabbi területeit csak ritkábban, és nem életmódszerűen látogatta, ezzel megerősítve az oklevelek vizsgálatából nyert hasonló megállapításunkat. Érdekes szempont, hogy a kiemelt királyi székhelyek (Esztergom és Székesfehérvár) illetve a nagyobb dunántúli egyházi központok mellett (Pécs és Győr) a kisebb udvarházak is (Ikervár, Szekszárd,

---

72 SRH I. 360. p.; ÍF 1050–1116. 375. p. (Ford.: Dér Terézia, Galántai Erzsébet.)

73 SRH I. 364. p.; ÍF 1050–1116. 377. p. (Ford.: Dér Terézia, Galántai Erzsébet.) — Azt, hogy Salamon király és Géza herceg ekkor éppen egy dalmáciai hadjáratból volt visszatérőben (amelynek során valószínűleg a horvátoknak nyújtottak segítséget a velenceiek ellen), Györfly igazolta: *Diplomata Hungariae antiquissima*. I. Ed. Georgius Györfly. Budapestini, 1992. (a továbbiakban: DHA) 171. p.

74 SRH I. 378–379. p.; ÍF 1050–1116. 387–388. p. (Ford.: Dér Terézia, Galántai Erzsébet.)

75 SRH I. 416. p.; ÍF 1050–1116. 410. p. (Ford.: Dér Terézia, Galántai Erzsébet.)

76 SRH I. 427. p.; ÍF 1050–1116. 417. p. (Ford.: Dér Terézia, Galántai Erzsébet.)

77 SRH I. 444. p.

78 SRH I. 447. p.

Bodrog, Dömös, Zselic, Zala) jelentős számban megjelennek forrásainkban. Ez arra utal, hogy királyaink a kiemelt székhelyek mellett ezeket is rendszeresen látogatták.

A XIV. századi Krónikakompozíció, valamint a külföldi szerzők tudósításai alapján azt a kérdést is megnyugtathatóan megválaszolhatjuk, hogy Esztergom és Székesfehérvár milyen szerepet töltött be a vándorló életmód definiálta rendszerben. Esztergomot Konrád salzburgi érsek életírója az 1131. évi események kapcsán az ország *metropolis*ának mondja,⁷⁹ Idriszi az ország legnépesebb városának, fővárosának és kormányzati székhelyének nevezi a XII. század közepén,⁸⁰ a Barbarossa Frigyes kereszteseivel utazó Lübecki Arnold is a magyarok fővárosának (*metropolis*) titulálja.⁸¹ 1209-ben pedig II. András Szent Adalbert esztergomi egyházáról, mint az ország „anyjáról és metropolisáról” szól.⁸² Ezzel szemben az Altaichi Évkönyv 1063-ban Székesfehérvárat tekinti az ország fővárosának (*metropolis*),⁸³ és az első kereszties hadjárat történetírói is ezt számítják legfőbb központnak Bellegvara néven, valamint hasonlóan tesz a bizánci Michaél Anchialos is 1165-ös dicsőítő beszédében.⁸⁴

Természetesen ezek az adatok nem azt jelentik, hogy a XI–XII. században Esztergom és Székesfehérvár felváltva voltak a Magyar Királyság fővárosai. A külföldi szerzők a saját hazájuk fejlettebb viszonyait akarták ráerőltetni az Árpádok országára, ezért az, hogy egy részük Esztergomot, a másik pedig Székesfehérvárt szerepelteti fővárosaként, úgy kell értelmeznünk, hogy egyik sem felelt meg maradéktalanul szempontrendszerüknek. Tehát bár Esztergom és Székesfehérvár kiemelt közigazgatási, gazdasági, szakrális és családi központok voltak a korszakban, egyik sem tekinthető késő középkori értelemben vett székvárosnak.

---

79 *Bónis*, 1967. 54. p.

80 *ÁMTF* II. 246. p.

81 „Grane (...) que Ungarorum est metropolis” — Arnoldi Chronica Slavorum. Ex recensione I. M. Lappenbergii. In: *Scriptores rerum Gemanicarum in usum scholarium editi*. Ed.: Georgius Heinricus Pertz. XIV. Hannoverae, 1868. 129. p. Magyar fordítása: III. Béla emlékezete. Szerk.: Kristó Gyula, Makk Ferenc, Marosi Ernő. Bp., 1981. 77. p. (Ford.: Kristó Gyula, Makk Ferenc.)

82 *Bónis*, 1967. 54. p.

83 „Wizinburg (...) qui est regni sui metropolis” — *Annales altahenses maiores*. Ex recensione W. de Giesenbrecht et Edmundi L. B. ab Oefele In: *Scriptores rerum Gemanicarum in usum scholarium editi*. Ed.: Georgius Heinricus Pertz. IV. Hannoverae, 1868. 63. p. Magyar fordítása: *ÍF* 1050–1116. 82. p. (Ford.: Makk Ferenc.)

84 *ÁMTF* II. 377. p.

Ezen a ponton érdemes röviden kitérni Spekner Enikő nemrég közölt megállapításaira Esztergomról. A szerző szerint Könyves Kálmán uralkodása idején még Esztergom volt az elsődleges centrum, hiszen a korszakban két zsinatot is tartottak a városban, illetve Kálmán II. dekrétumában foglaltak szerint ide kellett szállítania az ispánoknak az adókat. Ráadásul egészen a XIII. század közepéig itt működött az ország egyetlen pénzverdéje.⁸⁵ Ennek tükrében elképzelhető, hogy a XI–XII. században Esztergom és Fehérvár — illetve a XII. század végén hozzájuk „csatlakozó” Óbuda — mondhatni versengtek a központi funkciók betöltéséért, és ideig-óráig előfordulhatott, hogy az egyikük vált „elsődleges” centrummá, míg a másik háttérbe szorult. A Spekner által említett, Kálmán-kori Esztergomon kívül erre kiváló példa az, amikor Szent István 1018-ban Fehérváron nagyszabású építkezésekbe kezdett, és a Jeruzsálemben vezető zarándokutat is — Esztergomot elkerülve — ezen a városon keresztül nyitotta meg. Azonban hiába vált átmenetileg az egyik vagy a másik „elsődleges” centrummá, a központi funkciókat továbbra is együtt töltötték be — mint a *Medium Regni* részei —, így vizsgált korszakunkban egyik sem válhatott késői középkori értelemben vett fővárossá.

Forrásaik vizsgálatának eredményei a hazai és egyetemes szakirodalom tükrében

Az okleveles és elbeszélő források szisztematikus elemzése után érdemes megvizsgálni, hogy a *Medium Regni* párhuzamai hol lelhetők föl a nemzetközi szakirodalomban. Már Lamprechnél olvashatunk egy különleges szereppel ellátott központi területről (Rajna-vidék), ahol az uralkodó nem kényszerült arra, hogy minden évben végigjárja az udvarházakat. Lamprecht szerint Nagy Károly a Rajna és mellékfolyói által kínált kereskedelmi lehetőségeket kihasználva tudta megoldani a környékbeli udvarházakban előállított terményeknek a központba való szállítását. Dopsch és Metz pedig azt állapította meg, hogy csak ezen a Lamprecht által halványan körvonalazott területen volt kimutatható az életmódszerű vándorlás. Tehát a nemzetközi szakirodalom tükrében az, hogy az Árpádok nem az ország egészében, hanem csak egy szűkebb területén vándoroltak, nem magyar sajátosság. Ha pedig figyelembe vesszük Esztergom illetve Székesfehérvár (és Óbuda) fekvését a Dunához illetve a fontos kereskedelmi útvonalakhoz képest,

---

85 Spekner, 2012. 98–99. p.

akkor egy olyan kérdést is megválaszolhatunk, amiről az okleveleink és történetíróink hallgattak.

Glaser Lajos már 1929-ben rámutatott, hogy a XI–XII. században Esztergom az ország főpiacának számított, ugyanis ekkoriban idevezettek a bécsi, a brünni, az itáliai, a dalmát, a szerémségi és a bányavárosokból jövő utak közvetlenül, az erdélyiek pedig Budán át.⁸⁶ Emellett a Dunának mint fontos kereskedelmi útvonalnak a jelentőségét ugyancsak nem szabad lebecsülni.⁸⁷ Székesfehérvár jelentősége sem hanyagolható el, hiszen Szent István az első Bolgár Birodalom bukása után ezen a városon keresztül nyitotta meg a szentföldi zarándokút magyarországi szakaszát.⁸⁸

Ezen a ponton érdemes rámutatni, hogy a Krónikakompozíció tudósításaiban, melyeknek zöme a XI. századra vonatkozik, sokkal jelentősebb arányban képviseltetik magukat a kisebb udvarházak, mint a kizárólag a XII. századról tudósító⁸⁹ oklevelekben. Utóbbiakban a kiemelt királyi központok (Esztergom és Fehérvár) valamint a püspöki székhelyek (Veszprém és Vác) jelentős túlsúlyba kerültek a kisebb udvarházakkal szemben. Ugyanakkor a Krónikakompozícióból származó tudósításaink túlnyomó része a *Medium Regni*ben és annak szűkebb környezetében helyezi el az udvart, addig okleveleinkben szinte kizárólag a *Medium Regni* képviselteti magát, annak szűkebb környezete (azaz a Dunántúl) egyszer sem tűnik föl.

Mindezek alapján kijelenthetjük, hogy bár királyaink valószínűleg már a korai időszakban sem kényszerültek arra, hogy minden évben végigjárják az udvarházakat a *Medium Regni*ben és annak szűkebb környezetében, a XI. században az udvarházaknak sokkal szélesebb körét látogatták, mint a XII. században. Ugyanis a *Medium Regni*t átszelő fontos útvonalak nagy száma miatt viszonylag hamar megoldhatóvá vált a terményeknek a kiemelt királyi székhelyekhez (Esztergom és Fehérvár) való szállítása, és ezáltal a kisebb udvarházak személyes felkeresésének elhagyása. Ezt a következtetést Nelsonnak az a megállapítása is alátámasztja, hogy a kora középkori uralkodók itineráns életmódját nem szabad túlértékelnünk, tudniillik a királyok jellemzően hosszabb időszakokat töltöttek el egy-két kiemelt

---

86 Glaser Lajos: Dunántúl középkori úthálózata. In: Századok, 63. (1929) 138–167., 257–285., különösen 139–140. p.

87 Korai magyar történeti lexikon (9–14. század). Főszerk.: Kristó Gyula. Szerk.: Engel Pál, Makk Ferenc. Bp., 1994. (a továbbiakban: KMTL) 251. p.

88 ÁMTF II. 376. p.

89 Guden 1079 körül, Dömösön kiadott oklevelét leszámítva. Ez az egyetlen okleveles tudósításunk a XI. századból, és ez is egy kisebb udvarházban és nem egy kiemelt királyi székhelyen készült.

helyen. Azonban ahogy lehetővé vált a kisebb udvarházakból a terményeknek a *Medium Regni*ben lévő kiemelt központokba szállítása, úgy szűkültek be a királyi udvar vándorlásának keretei. Ugyanis a XII. századról tudósító okleveleinkben a Dunántúlon, de nem a *Medium Regni*ben elhelyezkedő települések egyáltalán nem tűnnek fel. Ezt a jelenséget nem magyarázhatjuk a diplomáknak a kiemelt központok javára való torzításával, hiszen ebben az esetben Győrnek és Pécsnek, mint püspöki székhelynek, ugyanakkora súllyal kéne szerepelnie, mint Veszprémnek illetve Vácnak. Azt, hogy Győr és Pécs nem tűnik fel a forrásainkban, csak azzal magyarázhatjuk, hogy ebben a korszakban, vagyis a XII. század második felében⁹⁰ az udvar már a *Medium Regni* szűkebb környezetét sem látogatta rendszeresen, életmódszerűen csak az ország közepében tartózkodott, többnyire a nagyobb királyi vagy egyházi központokban.

Ezen a ponton Nelson magbirtokokról tett megállapítását is alkalmaznunk kell a magyar viszonyokra. Mivel azok az udvarházak, amelyekre királyaink vándorló életmódja épült, nem csak az ország közepében, hanem annak szűkebb környezetében is szóródtak, a *Medium Regni*t nem tekinthetjük a Magyar Királyság magterületének. Az Árpádok országának magbirtokai ugyanis egy tágabb régióban helyezkedtek el, ott ahol az udvar vándorló életmódját kimutattuk, azaz a Duna, a Mecsek, a Dráva illetve a Rába által határolt területen. A *Medium Regni* ebben a rendszerben bizonyos szempontból a „központ központjának” tekinthető, vagyis annak a területnek, ahol — Kumorovitz megállapításait továbbgondolva, némiképp pontosítva — a Magyar Királyság legfontosabb igazgatási, gazdasági, szakrális és egyházi centrumait (Esztergom, Székesfehérvár és Óbuda) helyezhetjük el.

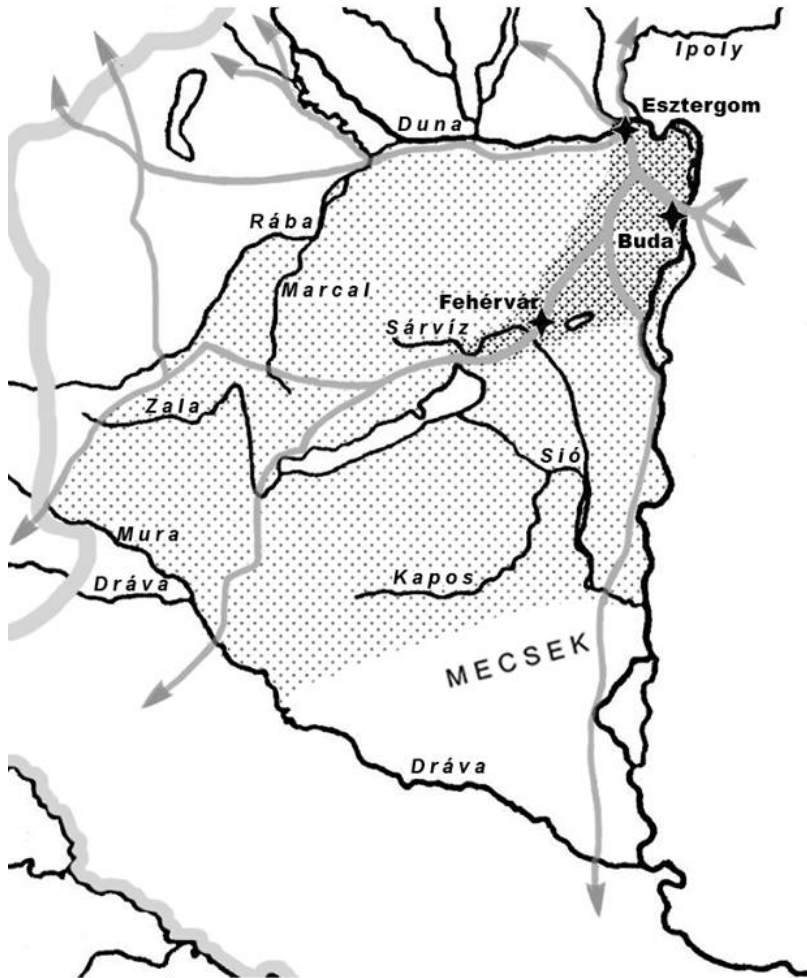
Az utóbbi kiemelt királyi székhelyekkel kapcsolatban pedig Bónis megállapításaival érdemes kiegészíteni az elbeszélő források vizsgálatából nyert eredményeinket. Egyrészt, hogy Esztergom és Székesfehérvár a hazai viszonyokban együttesen azt a szerepet töltötte be, mint a vizigótoknál Toledo. Másrészt pedig, hogy ez a kettőség nem volt magyar sajátosság, ugyanis a VII. században például a Merovingok királyságában Reims és Orléans is versengett a Citével.⁹¹ Azonban fontos újra felhívni a figyelmet arra, hogy a kiemelt királyi székhelyeket a valódi vándorló életmód keretei között semmiképpen sem tekinthetjük késő középkori értelemben vett székvárosnak.

---

90 A vizsgált oklevelek jelentős része 1140 után készült.

91 *Bónis*, 1967. 50–53., 51. p.

A MEDIUM REGNI ÉS A MAGBIRTOKOK ELHELYEZKEDÉSE

JELMAGYARÁZAT:

- A Magyar Királyság magbirtokai
- Medium Regni
- Fontosabb kereskedelmi utak a 11-12. században

Az, hogy a XI–XII. században a magyar királyok életmódszerűen csak a *Medium Regni*ben és annak szűkebb környezetében vándoroltak, felveti a kérdést, hogy hogyan hasznosították az ország távolabbi területein elhelyezkedő udvarházakban megtermelt javakat. Kiindulásként elfogadhatjuk azt, ahogy Györffy Bloch ötös szempontrendszerét átültette a magyar viszonylatokba. Ha azonban figyelembe vesszük, hogy a hadsereget a várbirokok látták el, a vándorló udvar pedig nem látogatta életmódszerűen a távoli területeket, akkor jogosan tarthatjuk a hazai vonatkozásokban elégtelennek Bloch szempontrendszerét.

A távoli udvarházakban megtermelt javak kérdésének tisztázásához is érdemes figyelmünket a *Medium Regni*ben összefutó, nemzetközi szinten is fontos kereskedelmi utak felé fordítanunk. Ugyanis ha a korabeli állapotok között meg lehetett oldani bizonyos termékeknek a központba való szállítását az ország távolabbi területeiről, akkor erre a *Medium Regni* volt a legalkalmasabb. Emellett a XII. században az áruterelés és a kereskedelem fellendülése miatt már számolhatunk a felesleg pénzzé tételével is.⁹² Bár ez a két magyarázat a XII. században szilárdan megállja a helyét, a XI. század első felében már kevésbé, ezért ez a korszak további vizsgálódást igényel.

Közelebb visz a probléma megoldásához, hogyha szemügyre vesszük ezeknek a távoli udvarbirtokoknak az eredetét. Zsoldos Attila nemrég megjelent tanulmányában rámutatott, hogy Szent István megyeservező tevékenysége eredményeként két megyecsoporthoz jött létre, az „átlagos” nagyságúak és az „óriásmegyék”. Az előbbiekre megszervezésére az Árpádok Taksony-ága által uralt területeken került sor, míg óriásvármegyék azokon a területeken jöttek létre, melyekre trónralépésekor nem terjedt ki Szent István tényleges hatalma. Sőt, Zsoldos minden megszerveződő óriásvármegyéhez hozzá tudott kapcsolni egy István uralmával ilyen vagy olyan módon dacoló törzsfőt.⁹³

Érdekes az óriásvármegyék kapcsán is megvizsgálni Nelsonnak a „magterület a periférián” tételét. Eszerint a nem a magterületen elhelyezkedő királyi birtokok sokszor egy szomszédos állam magterületei voltak korábban, amelyeket az előbbi elfoglalt. Mivel ezek a földek a hódító szemszögéből a periférián helyezkedtek el, ezért a hasznosításuk problémás és nehézkes volt. Szent István az államszervező harcok során megszerezte azokat a területeket, melyek korábban a Kárpát-me-

92 KMTL 94. p.

93 *Zsoldos Attila: A megyeservezés kezdetei a Magyar Királyságban. Az „óriás” és az „átlagos” nagyságú megyék kérdése.* In: *Megyetörténet. Egyház- és igazgatástörténeti tanulmányok a veszprémi püspökség 1009. évi adománylevele tiszteletére.* Szerk.: Hermann István, Karlinszky Balázs. Veszprém, 2010. 299–318. p. (a továbbiakban: *Zsoldos*, 2010.)

dencében elhelyezkedő törzsi államok magterületei voltak. Véleményünk szerint ezeket az ő szemszögéből periférián elhelyezkedő, és ezért nehezen kezelhető királyi kézbe került földeket azért hagyta meg egy tömbben, mert így a készen kapott hatalmi struktúra tetejére ráhelyezhette saját emberét, az ispánt — hatékonyan biztosítva a terület hűségét. Így a törzsi államok egykori magterületei többé-kevésbé oszdatlanul képezhették a megszervezett óriásvármegyék élén álló ispáni hatalom bázisát.

Elképzelhető, hogy ezekben az óriásmegyékben az egykori törzsi magterületekből kihalított udvarbirtokok a kezdeti időkben jobb híján az ispáni hatalom bázisául szolgáltak. Az a variáció is lehetséges, hogy a központi hatalom ezeken a területeken nem bontotta meg az egykori magterületek egységét, és csak az óriásvármegyék feldarabolódásának idején, azaz a XII. század első két harmadában⁹⁴ került sor a várbirtoktól elkülönülő udvarszervezet kialakítására.⁹⁵ Azért is érdemes megfontolni ezt a felvetést, mert az óriásvármegyék felbomlásakor már ezekről a távoli területekről is elképzelhető a termények egy részének a központba való szállítása, a másik részének pedig pénzre váltása.⁹⁶ Ha elfogadjuk ezt a hipotézisünket, akkor ezeken a területeken az udvarbirtokok kialakításának időpontja egybeesne azok ésszerű működési feltételeinek megteremtődésével. Hiszen miért szervezett volna István külön udvarszervezetet ezeken a területeken, hogyha azok hasznosítására semmilyen mód nem kínálkozott? Az óriásvármegyékben elhelyezkedő udvarbirtokokról szóló fejtegetésünk végén sajnos el kell ismernünk, hogy a leírtak nem többek pusztá spekulációnál, ugyanis a XI. századi forrásanyag szegénysége miatt ezeket nem lehet alátámasztani.

Az óriásvármegyékkel kapcsolatos fejtegetéseink kapcsán nem kerülhetjük meg Somogy megye kérdését, melynek 1061 előtti története heves viták tárgyát képezte pár évvel ezelőtt. A hosszú polémia fókuszpontjában a Veszprémi Püspökség 1009. évi adománylevele állt,⁹⁷ melyben Szent István király a veszprémi

---

94 Zsoldos, 2010. 313. p.

95 Figyelembe kell venni Györffy helynévi alapon történt kutatásait, melyek nyomán még Erdélyben is sikerült udvarházat kimutatnia. Azonban arra nincs bizonyíték, hogy ezek az udvarházak már a XI. században illetve a XII. század első harmadában is léteztek volna. — Györffy, 2000. 233–239. p.

96 Ugyanis, míg a XI–XII. században a természeti gazdálkodás dominanciája volt jellemző, addig a XII. század második felétől megindult a rendszeres árutermelés. Ráadásul Magyarország ebben a korszakban már egyre intenzívebben kapcsolódott be a nemzetközi kereskedelembe. — KMTL 94., 388., 689. p.

97 RA 3. sz.

püspök fennhatósága alá rendelte Kolon, Visegrád, Veszprém és Fehérvár megyéket. Somogy megye nem szerepel az adományban, pedig a XI. század második felétől kezdve egyértelműen a veszprémi püspökség joghatósága alá tartozott. Ezt a jelenséget a téma kutatói többféleképpen magyarázták. Kristó Gyula amellett érvelt, hogy Somogy megye azért nem szerepel az adománylevélben, mert egyházigazgatásilag átmenetileg a pannonhalmi apátság joghatósága alá tartozott. Ezzel szemben Solymosi László és Zsoldos Attila szerint Somogy már a kezdetektől a veszprémi püspökség joghatósága alá tartozott, és azért nem szerepel az 1009. évi adománylevélben, mert ekkor még nem létezett mint önálló megye. Solymosi szerint a somogyi régió átmenetileg Veszprém vármegyéhez tartozott, Zsoldos szerint pedig Kolonhoz.⁹⁸

Az óriásvármegyék és a magbirtokok elhelyezkedése közötti fentebb ismertetett összefüggések szempontjából — ti., hogy az óriásvármegyék ott kerültek megszervezésre, ahol a királyi udvar nem vándorolt, és ahonnan a termékeket a kezdeti időkben nem lehetett a központba szállítani — igen kényelmes lenne minden további fenntartás nélkül elfogadni Kristó álláspontját. Hiszen ha Somogy már az ezredfordulón önálló megye volt, akkor Kolon nem tekinthető óriásvármegyének, így megállná a helyét elméletünk, ami az óriásvármegyéket azokkal a perifériális területekkel hozta összefüggésbe, melyeket a királyi udvar életmód-szerűen nem látogatott. Azonban ha így tennénk, akkor érvelésünk preconcepciókra épülne, hiszen nem hagyhatjuk figyelmen kívül a szakma két elvitathatatlan tekintélyének érveit, ezzel akarva-akaratlanul állást foglalva egy olyan vitába, melyben nincs kompetenciánk.

Vizsgáljuk meg, hogy milyen hatással lenne az óriásvármegyékről írt elméletünkre, ha Solymosinak vagy Zsoldosnak az érvrendszerét fogadjuk el! Sze-

---

98 A vita állomásai: *Zsoldos Attila*: Somogy vármegye kialakulásáról. In: Szent István és az államalapítás. Szerk.: Veszprémi László. Bp. 2002. (Nemzet és emlékezet 1.) 431–439. p.; *Solymosi László*: Püspöki joghatóság Somogyban a 11. században. In: uo. 439–449. p. (a továbbiakban: *Solymosi*, 2002.); *Kristó Gyula*: Joghatóság Somogy felett Szent István korában. In: uo. 449–454. p.; *Zsoldos Attila*: Somogy megye korai történetének forrásairól. In: uo. 454–461. p.; *Solymosi László*: Püspöki joghatóság a somogyi régió felett Szent István korában. In: uo. 461–468. p.; *Kristó Gyula*: Néhány vármegye kialakulásának kérdéséhez. In: uo. 468–471. p.; *Zsoldos Attila*: Somogy és Visegrád megye korai története, valamint a „várelemek spontán expanziója”. In: uo. 471–477., különösen 472. p.; *Kristó Gyula*: Rendszerjelleg a korai középkor kutatásában. In: uo. 477–481. p.; *Kertész Balázs*: Laskai Osvát és a Kartauzi Névtelen magyarországi forrásairól. In: Századok, 142. (2008) 474–490. p.; *Zsoldos Attila*: Elveszett források, paraszt urak és Ottó herceg: Somogy (és Zala) megye korai történetének ismeretéhez. In: Századok, 142. (2008) 490–497. p.

rencsénkre a mi szempontunkból mellékes, hogy Somogy Veszprém vagy Kolon megyéhez tartozott-e, azonban annál szembeűnőbb a tény, hogy mindkét esetben egy óriásvármegyével találjuk szemben magunkat az ország központi területein, ahol a magyar királyok itineráns életmódját kimutattuk. Ezen a ponton úgy tűnhet, hogy az óriásvármegyék és a periféria kapcsolatáról irt elméletünk kártyavárként omlik össze. Azonban vessünk egy közelebbi pillantást erre a Dunántúlon elhelyezkedő óriásvármegyére, és kiderül: kakukktójással van dolgunk.

Zsoldos nemrég megállapította, hogy a XII. században az összes óriásvármegye bomlani kezdett, azonban a legtöbbnek a teljes feldarabolódása azonban egészen a XII. század végéig eltartott, sőt néhányé a XIII. századba is jócskán átnyúlt.⁹⁹ Így eléggé kilóg a sorból a Dunántúlra feltételezett óriásvármegye, melynek bomlása a XI. század közepére teljesen befejeződött. Ugyanis az önálló Somogy vármegye 1061-ben már biztosan működött, erről tudósít minket az Ottó somogyi ispán által ekkor kiadott oklevél.¹⁰⁰ Azonban Somogy ennél a dátumnál feltehetőleg már jóval hamarabb önállósult. Solymosi szerint Somogy vármegye elkülönülése még Szent István uralkodásának idején megtörtént.¹⁰¹ Tehát ha létezett a Solymosi vagy Zsoldos által feltételezett óriásvármegye a Dunántúlon, mindössze 2–4 évtizeddel a megszervezése után már fel is bomlott. Ezzel szemben az összes többi óriásvármegye „élettartama” évszázadokban mérhető. Minden jel arra utal, hogy ez a megyetípus a Dunántúlon nem volt életképes, vagy hamar kiderült, hogy nincs rá szükség.

Már fentebb kifejtettük azt a megállapításunkat, hogy az óriásvármegyék azért kerültek megszervezésre, mert a központtól távol eső törzsi államok egykori magterületének igazgatása problémás volt. Azonban a levert Koppány magterületei *nem* a periférián helyezkedtek el, így Szent Istvánnak lehetősége nyílt arra, hogy „egyesítse” ezeket a földeket a Taksony-ág „eredeti” magterületeivel, hogy az így létrejött dunántúlnyi régió több, mint 200 évig szolgálhasson a Magyar Királyság magbirtokaként.

---

99 Természetesen Zsoldos is kiemelte, hogy ez alól a megállapítás alól kivétel az — általa feltételezett — Kolon megye. *Zsoldos*, 2010. 313–314. p.

100 DHA I. 169–173. p.

101 *Solymosi*, 2002. 445. p; Bóna István a Somogyváron végzett régészeti feltárások alapján hasonló következtetésre jutott: „Somogy ispánját először 1061-ben említí oklevél [...], s ez a székhelye a régészet tanúsága szerint ennél legfeljebb egy emberöltővel létesülhetett korábban, talán a késői Szent István-i megyeközpontok közé tartozott. Nem mond ennek ellent a vár területén talált legkorábbi pénz, I. András (1046–1061) verete sem.” — *Bóna István: Az Árpádok korai várairól*. 11–12. századi ispáni várak és határvárak. Debrecen, 1995. 31–32. p.

Ha létezett ez a feltűnően rövid életű óriásvármegye a Dunántúlon, akkor felmerül a kérdés, hogy miért nem olvasztotta be azonnal István Koppány területeit, miért próbálkozott 2–3 évtizeden keresztül ezzel az óriásvármegyével? Sajnos a korszakot jellemző elkésérítő forráshiány miatt kielégítő válasz helyett csak egy ötlettel szolgálhatunk: Közismert, hogy a X. századi törzsi alapon szerveződő fejedelemségből a keresztény királyságba való átmenet nem történt meg egyik pillanatról a másikra, ahogy Szent István fejére rákerült a korona. Hasonló lehetett a helyzet a X. századi fejedelmi kísérettel, mely valószínűleg nem változott át egyik napról a másikra a Duna, a Mecsek, a Dráva és a Rába által határolt területen vándorló királyi udvarrá. Elképzelhető, hogy a királyi udvar fokozatos felduzzadásával vált elkerülhetetlenné, hogy az udvar egy tágabb régióban vándoroljon, ezzel viszont a Somogyot is magába foglaló, Koppány leverése után megszervezett dunántúli óriásvármegye vált okafoyottá.

Röviden meg kell még vizsgálnunk, hogy a Magyar Királyság magbirtokai rendelkeztek-e valamilyen egyértelműen kimutatható X. századi előképpel. Ha a magbirtokok eredetét keressük, a fejedelmi törzs szálláshelyén kell kutakodnunk, azonban a téma szakértői körében elég sokféle vélemény alakult ki arról, hogy ezek hol is helyezkedtek el. Egyesek szerint az Árpádok központját már a X. század elején a Dunántúlon kell keresnünk,¹⁰² míg mások azt ebben az időszakban még a Duna–Tisza közére lokalizálták.¹⁰³ Egy harmadik verzió szerint a X. század első felében a Felső-Tisza vidéken volt a fejedelmi centrum.¹⁰⁴ A kutatásban csak abban van egyetértés, hogy legkésőbb a 970-es évek második felére a fejedelmi törzs a Dunántúl észak-keleti részére helyezték át a szálláshelyét. Ez a terület többé-kevésbé megegyezik a későbbi *Medium Regnival*, azonban a Magyar Királyság XI–XII. századi magbirtokaival semmiképpen sem, hiszen utóbbiak egy sokkal tágabb régióban terültek el, a Duna, a Mecsek, a Dráva, illetve a Rába által

---

102 Györffy, 1997. 67. p.

103 Kristó Gyula: Levedi törzsszövetségétől Szent István államáig. Bp., 1980. 445. p.; Kristó Gyula: Magyarország története 895–1301. Javított kiadás. Bp., 2006. 75. p.

104 Révész László: Vezéri sírok a Felső-Tisza vidékén. In: Honfoglalás és régészet. Szerk.: Kovács László. Bp., 1994. (A honfoglalásról sok szemmel I.) 147. p.; Révész László: Emlékezetek utatok kezdetére... Régészeti kalandozások a magyar honfoglalás és államalapítás korában. Bp., 1999. 147–149. p.; Bóna István: A magyarok és Európa a 9–10. században. Bp., 2000. 42. p.; Makk Ferenc: A vezéri törzsek szálláshelyei a 10. században. In: Változatok a történelemre. Tanulmányok Székely György tiszteletére. Szerk. Erdei Gyöngyi, Nagy Balázs. Bp., 2004. (Monumenta Historica Budapestinensia XIV.) 119–127. p., különösen 121. p.

határolt területen. Így a X. századi törzsi szálláshelyekből nem vezethetők le a Magyar Királyság XI–XII. századi magterületei.

Az itineráns életmód kapcsán ki kell még térni a *descensus*ra, vagy más néven beszállásolásra, hiszen az országot járó királyi udvar ennek a jognak az igénybevételével megtakaríthatta saját ellátásának költségét. A magyarországi beszállásolással kapcsolatban szembetűnő, hogy viszonylag későn jelenik meg forrásainkban. Első egyértelmű említését Trau város 1108. évi, Kálmán király által adott adománylevelében találhatjuk,¹⁰⁵ melyben a király felmenti a várost a *descensus* alól, azonban egy dalmáciai városprivilegium nem feltétlenül tekinthető relevánsnak a magyar viszonyok vizsgálatakor. Még a beszállásolással hozható összefüggésbe Könyves Kálmán — általunk a fentebb már idézett — I. törvénykönyvének 36. cikkelye.¹⁰⁶ Ez a jogszabály részletesen szól a királynak járó megyei hadiménről, ugyanakkor az udvar ellátásának jóval tetemesebb költségeiről hallgat.¹⁰⁷ A magyar uralkodó *descensus*át először érdemben az 1222. évi Aranybulla szabályozta, melynek 3. cikkelye felmentette a serbienseket a beszállásolás terhei alól,¹⁰⁸ míg a dekrétum 1231. évi megújításának 4. cikkelyében a király beismeri, hogy a beszállásolás miatt az országban hatalmas károk keletkeztek.¹⁰⁹ Ezek alapján úgy tűnik, hogy XI–XII. századi Magyar Királyságban a tekintélyes mennyiségű uralkodói földbirtokok miatt a *descensus*nak nem volt akkora súlya, mint más európai országokban, és csak II. András fellépése, vagyis az udvarbirtokok eladományozása után nőtt meg a jelentősége.

Dolgozatunk végén ki kell még térni a valódi vándorló életmód megszűnésének körülményeire. Kumorovitz tanulmányából tudjuk,¹¹⁰ hogy II. András uralkodása alatt Óbudával már mint alakuló fővárossal kell számolnunk. Azonban mivel az 1205 és 1235 közötti királyi oklevelekben nem található drasztikus életmódváltásra utaló nyomat,¹¹¹ valószínűsíthető, hogy a valódi vándorló életmód fo-

---

105 DHA I. 357. p.; ÍF 1050–1116. 245–247. p. (Ford.: Körmendi Tamás.)

106 *Závodszy*, 1904. 188. p.; ÍF 1050–1116. 182. p. (Ford.: Körmendi Tamás.)

107 A beszállásolás tetten érhető III. Béla jövedelemkimutatásában is (ld. *Barta–Barta*, 1993. 444. p.), azonban ennek a tudósításnak a hitelességéről már fentebb kifejtettük aggályainkat.

108 *Érszegi*, 1990. 26–27. p.

109 DRMH I. 39. p.

110 *Kumorovitz*, 1971. 37–53. p.

111 Az egyetlen említésre méltó változás a korábban kiadott oklevelekhez képest a kiadási helyek szinte teljes hiánya. II. András több, mint 300 oklevele között mindössze öt olyan van, melyből lehet következtetni a király honlétre. Ezek: RA 217. sz. (Nona), RA 330. sz. (Margat), RA 485. sz. (Bivalyok szigete), RA 500. sz. (Beregi erdő — Az 1233. évi beregi egyezmény), RA

kozatosan szorult vissza, párhuzamosan Óbuda szerepének növekedésével, ahol az évek előrehaladásával egyre több időt töltött a királyi udvar. Ezt a feltevést erősíti meg a kalocsai és az esztergomi érsek közötti vita rendezésére készített 1211-es egyezménytervezet is. A Róbert veszprémi püspök vezetésével összeállított dokumentum szerint a vándorló királyi udvar fölött mindig az a püspök illetékes, akinek az egyházmegyéjében az épp tartózkodik.¹¹² Ez a szabályozás valószínűleg nem került volna bele az egyezménytervezetbe, ha eddigre a királyi udvar itineráns életmódja teljesen háttérbe szorult volna. Figyelembe kell vennünk továbbá azon megállapításunkat is, hogy a XII. század második felében királyaink életmódszerű vándorlása a *Medium Regnre* szűkülte le, és a magterületek többi részét már nem látogatták rendszeresen. Ennek tükrében ugyanis a valódi vándorló életmód felszámolásának kezdőpontját nem II. András uralkodásának kezdetére kell tennünk, hanem a XII. század közepére. Úgy tűnik tehát, hogy a valódi vándorló életmód megszűnése majd száz évig tartó, két lépcsőben lezajló lassú folyamat volt, melynek startpisztolya minden bizonnyal akkor dördült el, amikor — az óriásvármegyék felbomlásával egy időben — lehetővé vált a távoli udvarbirtokok terményeinek a központba szállítása, illetve pénzre váltása. Az első fázisban a királyi udvar a dunántúli magterületről a *Medium Regnibe*, a másodikban pedig Óbudára szorult vissza. Tehát azt, hogy II. András uralkodása idején Óbuda már alakuló székváros, nem a *novae institutiones*hez kapcsolódó forradalmi változásnak kell tekintenünk, hanem egy évszázados, lassú szerkezeti átalakulás záróakkordjának.

Összegzés

Dolgozatunkban az egyetemes illetve a magyar szakirodalom bemutatása, illetve kritikai elemzése után definiáltuk a valódi vándorló életmódot, mint fogalmat. Ezt a rendelkezésre álló forrásanyag rövid áttekintése követte, majd pedig a korszakban keletkezett királyi oklevelek kiadási helyeinek vizsgálatával igazoltuk az Árpádok udvarának vándorlását. Ezután a királyi pecsétellátott magánok-

---

502. sz. (Ytoslov vára). Óbuda, vagy más, a Medium Regniben fekvő település egyszer sem szerepel.

112 *Kosztai László*: Adalékok az esztergomi és a kalocsai érsekség viszonyához a XIII. század elejéig. In: Magyar Egyháztörténeti Vázlatok, 3. (1991) 73–88. p., különösen 80–81. p.

levelekben szereplő birtokok elhelyezkedésének elemzésével a valódi vándorló életmód térbeli kereteit hozzávetőlegesen a Dunántúlra szűkítettük le.

Azt a kérdést, hogy királyaink kizárólag a *Medium Regni* területén vagy annak szűkebb környezetében is vándoroltak, az elbeszélő források bevonásával tudtuk megnyugtatóan megválaszolni. A XIV. századi Krónikakompozíció tudósításai alapján kijelentettük, hogy az Árpádok udvara nemcsak a *Medium Regni*-ben vándorolt életmódszerűen, hanem a Duna, a Mecsek, a Dráva és a Rába által közrezárt, jelentősen nagyobb kiterjedésű területen. Emellett az elbeszélő források megerősítették az oklevelek vizsgálatából nyert azon eredményünket is, hogy a királyi udvar az ország többi területét nem látogatta életmódszerűen. A külföldi források tudósításai alapján pedig tisztáztuk, hogy a valódi vándorló életmód keretei között sem Esztergomot, sem Székesfehérvárt nem tekinthetjük késő középkori értelemben vett székvárosnak.

A források szisztematikus elemzéséből nyert eredményeinket a hazai és egyetemes szakirodalom tükrében tovább tudtuk bővíteni és pontosítani. Véleményünk szerint a *Medium Regni*-ben összefutó jelentős kereskedelmi útvonalak miatt királyaink már viszonylag korán meg tudták oldani a Duna, a Mecsek, a Dráva illetve a Rába által határolt területen elhelyezkedő udvarházakban megtermelt terményeknek a kiemelt királyi székhelyekbe való szállítását. Ugyanakkor a Krónikakompozíció tudósításainak és az oklevelek kiadási helyének összevetése alapján azt is megállapítottuk, hogy a XI. században királyaink az udvarházaknak sokkal nagyobb hányadát látogatták személyesen, mint a XII. században. Azonban a személyesen látogatott udvarházak számának csökkenésével párhuzamosan az itineráns életmód keretei is beszűkültek, okleveleink alapján úgy tűnik, hogy a XII. század második felében az Árpádok udvara már csak a *Medium Regni* területén tartózkodott életmódszerűen. Ugyanakkor a *Medium Regni* fogalma nem felcserélhető a Nelson féle magterület kifejezéssel, hiszen magyar viszonylatokban az utóbbi sokkal nagyobb területet jelölt, a Duna, a Mecsek, a Dráva és a Rába által közrefogott régiót. A *Medium Regni* a „központ központjaként” azt a területet jelentette, ahol a Magyar Királyság legfontosabb igazgatási, gazdasági, szakrális és egyházi centrumai helyezkedtek el.

Az ország távoli területein lévő udvarbirtokok kapcsán kiemeltük, hogy a *Medium Regni* különösen előnyös elhelyezkedése és szerencsés úthálózata ellenére is úgy tűnik, hogy a XI. századi viszonyok között királyaink nem tudhatták a központba szállítani vagy pénzre váltani az ezekben az udvarházakban megtermelt javakat. Ez a dilemma könnyedén megoldható, hogyha azt feltételezzük, hogy a XII. században felbomló óriásvármegyékben az udvarbirtokok rendszerének kiépülése egybe esett ezeknek hatalmas szervezeti egységeknek a feldarabo-

lódásával. Az óriásvármegyékkel kapcsolatban külön vizsgáltuk Somogy vármegye 1061 előtti történetét, mely során elméletünket egy a Dunántúlon esetlegesen meglévő óriásvármegye meglétével is egyeztetni tudtuk. Ráműtattunk, hogy a XI–XII. századi magbirtokok nem vezethetők le a fejedelmi törzs X. szállásterületeiből, a *descensus*ról pedig megállapítottuk, hogy a korszakban nálunk kisebb volt a jelentősége, mint más országokban. A magyar királyok itineráns életmódjának megszűnését nem forradalmi változásként, hanem egy lassú, több lépcsős folyamatként definiáltuk, melynek kezdete a XII. század közepén keresendő, utolsó felvonása pedig II. András uralkodásának idején zajlott le.

Függelék

A dolgozatban szereplő királyi pecséttel ellátott magánoklevelek jegyzéke

A táblázatban használt rövidítések:

Csánki = *Csánki Dezső*: Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában. I–III., V. Bp. 1890–1913.

Keglevich = *Keglevich Kristóf*: A Garamszentbenedeki Apátság története az Árpád- és az Anjou-korban. [PhD-disszertáció kézirat]. Bp., 2010.

Lt–Kt = Levéltárak – Kincstárak. Források Magyarország levéltáraiból (1000–1686). Közreadja Blazovich László, Érszegi Géza, Turbuly Éva. Bp.–Szeged, 1998.

Oklevél	kiadás éve	regesztá (RA)	kedvezményezett	birtokok	melyik megye	azonosítás
Guden	1079	–	veszprémi egyház	Paloznak	Veszprém	CAH 111. p.
Acha veszprémi jobbagy	1124–31	52	Pannonhalma	csak ingóság		
Fila (veszprémi) kanonok	1127–31	53	veszprémi káptalan	Ursu (Alsóórs)	Veszprém	CAH 127. p.
András remete	1131–41	67	szl. Márton egyház	Urodi Besen Karadi Rad	Arad? Somogy?	bizonytalan (CAH 131. p.)
Seines asszony	1146	72	Pannonhalma	Chutus (Kutas) Radi (Pusztarád v. Rád pusztia)	Somogy	CAH 131. p.
Fulco hospes	1146	73	Pannonhalma	Tát; Vám (Pusztavám)	Esztergom (Esztergomtől délre)	CAH 132. p.
Margit asszony	1152	82	Pannonhalma & Sz. Péter egyház	csak ingóság		
Adorján fia István	1157–58	90	Garamszentbenedek	Szántó Bratka (Barátka)	Bars (Léva D-DNY-i határában)	Keglevich 102. p., CAH 136. p.
Poznan fia Forcos	1164–65	110	Garamszentbenedek	Selepchen (Szelepesény) Edeci	Bars (Aranyosmaróti járás), bizonytalan	Keglevich 100. p.
Dobica fia Wido	1166–68	111	jeruzsálemi johannita rend	Sala (Zala?) Cuchinuisi (Kökényes?)	bizonytalan	
Conradus a király jobbagya	1172	120	Pannonhalma	Hece (Hecse) Sysou (Csicsó) Esu (Écs)	Győr; Komárom; Győr	I–K4.59. p.; Csánki III. 497., 549. p.; ÁMTF II. 601. p., III. 412. p.
Simon mester veszprémi kanonok	1174–78	126	Veszprémi székesegyház	Zola (Zala)	Zala	RA 126. sz.
Caba	1177	128	Pannonhalma	csak ingóság		
Salactice, Jeremiás fia	1194	156	esztergomi keresztetek	Telky (Telki)	Pilis	Csánki I. 16. p.; ÁMTF IV. 702. p.
Iwachin vitéz	1199	183	veszprémi egyház	Cusmadomian (Kozmadamján) Kalu (Kál) Leurentie (Lórinte) Belch Brenche	Zala, bizonytalan, Veszprém, bizonytalan, bizonytalan	Csánki III. 73., 241. p.